

Géczi János – Darvai Tibor

A gyermek képe az 1960–1980-as évek magyar nevelésügyi szaksajtójában

A szerzők beszámolójuk tárgyául az 1960–80-as évek szocialista irányultságát elkötelezetten vállaló magyar pszichológiai és pedagógiai szaksajtó közleményei vizuális illusztrációinak jól körbehatárolható, egyedi fotográfiai eljáráson alapuló, de sokszorosítással duplikált, propagandisztikus céllal létrehozott csoportját választották. A nevelésügyi sajtó áttekintésekor három évtized kiadványainak – A Tanító, Köznevelés, Óvodai nevelés, Úttörővezető – olyan fotográfiáit és az azokhoz társuló tanulmányokat vették tüzetesebb vizsgálat alá, amelyek az iskolaügyben érintett gyermek tulajdonságairól, megjelenítéséről, illetve annak értékeléséről vagy fejlesztendő jellegzetességeiről referálnak. Arra kíváncsiak, hogy mely vizuálisan meghatározható elemek és mintázatok jelennek meg a gyermekről az írott szöveghez társítottan, de mindenekelőtt a képi anyagban. Miként jelenik meg a gyermek? Mely antropológiai terek és milyen tevékenységek által reprezentált a tanuló? A különféle terekben és cselekvésekben ábrázolt gyermekhez milyen módon kapcsolódnak különböző értelemek és jelképek, s azok mifélék? E kérdések kapcsán voltak-e változások, s ha igen, milyenek mentek végbe a húsz év alatt? Van-e a szocialista pedagógia gyermekábrázolásának meghatározható sajátossága az említett, világgépi szempontból homogén időszakban?

Néhány évtizede mind a nemzetközi, mind a hazai tudomány (neveléstudomány, pszichológia, antropológia) intenzíven foglalkozik a gyermekkép megjelenítésének kérdésével. Tanulmányunk ezen interdiszciplináris terep eddig feltáratlan, hazai területét vizsgálja. Beszámolónk tárgyának az 1960–1980-as évek pszichológiai és pedagógiai szaksajtóját választottuk, amely közleményeiben illusztrációkat is használt. A sajtó áttekintése nyomán három évtized kiadványainak – A Tanító, Köznevelés, Óvodai Nevelés, Úttörővezető – azon ábráit, képeit és tanulmányait vettük tüzetesebb vizsgálat alá, amelyek a gyermek tulajdonságairól, megjelenítéséről, illetve annak értékeléséről vagy fejlesztendő jellegzetességeiről referálnak. Arra voltunk kíváncsiak, mely elemek és mintázatok jelennek meg az írott szövegben és a képi anyagban. Mely terek által reprezentálható a gyermek? A gyermekhez kapcsolódtak-e jelképek, s azok mifélék? Milyen változások mennek végbe a szocialista pedagógia gyermekábrázolásában az említett, világgépi szempontból homogénnek ítélt időszakban?

Hipotézisünk szerint az eltérő műfajú közleményekben és a lapok vizuális megjelenítésében a hivatalos szocialista-kommunista világgép nézeteire utaló antropológiai és műveltségképi tartalmak jelennek meg, hiszen e lapok mindegyikét az állam által képviselt világnézet mellett ügyködő oktatáspolitikai és az annak megjelenítésére hivatott szakembercsoport felügyelte.

1960. év politikai és közéleti megnyilvánulásában egyre-másra azzal találkozunk, hogy a társadalom elfogadja a szocialista értékrendet. A szocialista embertípust ugyan még kizárólag a munkás- és a paraszti osztály tagjai képviselik, de a gyermekek nevelését, a nevelés célját a szocialista embertípus elérésének szándéka határozza meg. Az iskolaügy a személyes élethez szükséges intellektus kialakítását és az oktatást képviselte korábban – hangzott a kritika –, ahelyett, hogy a közösségi szerepvállaláshoz szükséges kommunikációra, az erkölcs létrehozására törekedett volna. A hatvanas évektől kezdődően a partikuláris személyiséget tárgyául választó oktatásban a mindenoldalúan fejlett ember kialakítása s a közösségi célú nevelés kerül előtérbe. A szocialista értékrendet képviselő ember kialakítása a megfelelő gyermekneveléssel veszi kezdetét (KISS 1971).

A gyermekről való gondolkodás a szocialista nevelésfilozófiai gondolkodás sajátos alakzatává válik, s ez egyben korszaksajátosságként lesz jellemző. A gyermekről nemcsak a szép jövő letéteményeseként gondolkodik a szocialista pedagógus és nevelésfilozófus, hanem olyan bonyolult biológiai-kulturális képződményként, amelynek jelene és múltja van. S a gyermekkép jellemzője az, ahogyan a korszak a gyermekről vélekedik (GÁSPÁR 1978; MIHÁLY 1980; KOZMA 1990).

GYERMEKKÉP- ÉS GYERMEKKORTÖRTÉNET-VIZSGÁLATOK

A neveléstudományi és pszichológiai kutatások között megkülönböztetett helyet foglal el a gyermekkortörténet és a gyermekkép problematikája. Hazánkban a gyermekkép történeti bemutatásával több monográfia (SZABOLCS 1999; PUKÁNSZKY 2001) és tanulmánykötet (PUKÁNSZKY 2000, 2003) foglalkozott. Ezekben a közleményekben történeti, eszmetörténeti, iskoláztatástörténeti nézőpontok bontakoznak ki.

Meglehetősen kevés viszont az olyan értelmezés, amely egy-egy korszak gyermekéről szóló elképzelésének eredetét, tartalmát, mintázatát, feladatát, antropológiai közegét, világgépi alapjai szerinti gyermekelképzelését mutatja be. Még kevesebb azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek a szocialista pedagógiában megjelenő gyermekképet s annak változásait tárják fel. Az említhető példák közé tartozik Kéri Katalin (2003), Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003), Sáska Géza (2004), Géczi János (2006c) néhány közleménye. Kis-Molnár és Erdei a *Nők Lapja* nő- és gyermekképével, Kéri a *Nők Lapja* és az *Óvodai Nevelés* tartomelemzésen alapuló bemutatásával, Géczi a *Köznevelés* című folyóiratban megjelenő szocialista gyermekfelfogás ikonográfiai vizsgálatával foglalkozik.

Kutatásunk s ezen alapuló fejtegetésünk tárgyául a hazai pedagógiának a hatvanas évektől a nyolcvanas évekig terjedő, különböző ideológiai és törvényi, oktatáspolitikai hatások alapján kisebb időegységekre tagolható korszakát választottuk (KELEMEN 2003;

SZABOLCS 2006). Ebben szerepet játszott az a tény, hogy olyan időszakot kerestünk, amely oktatáspolitikai szempontok szerint jól tagolt, miközben az uralkodó gyermekképről ikonográfiai/ikonológiai szempontból is bőséges adattal szolgál. Vizsgálódásunk arra irányult, hogyan vállalkoztak a szakajtó képességét létrehozó szerkesztők és szerzők a különböző szocialista értékrendet képviselő intézmények, tervek, elvek és dokumentumok képviselőire. Miként jelenik meg például az 1960-ban napvilágra kerülő *Nevelési terv* megállapítása, miszerint a munkásság és a szövetkezeti parasztság rendelkezik (mások viszont nem) a szocialista embertípus tulajdonságaival; vagy az, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága megengedi a rugalmas tantervi keretek kialakítását, leváltja az addig merev tantervi követelményeket, s a folyamatos korrekcióhoz felhatalmazást kapnak a pedagógusok, hogy aztán a szakmai önállóság az 1978-as tantervi reformban valóban megerősödjön (MSZMP KB 1972. június 15-i határozata). S miként tűnik elő az 1972-es párt-határozat által elindított pluralizmus az 1985-ös törvény időszakának képi világában, az alternatív iskolakísérletek indításának dokumentatív megjelenítésében.

IKONOLÓGIA

A képi anyag feldolgozásához az ikonológia/ikonográfia módszerét használtuk. Az ikonológia a humán tudományokban bekövetkezett képi fordulat ('pictorial turn') hatására került a vizsgálódások előterébe (MICHELL 1994). *Gottfried Boehm* (1994) már ikonológiai fordulatról ('iconic turn') számol be. *Michell* és *Boehm* szerint megnőtt a kép, a képesség jelentősége, és az élet minden területén előtérbe került a képek és szimbólumok használata.

Az ikonológia/ikonográfia eljárásaival egyedül olyan képeket és azok attribútumait lehet megvizsgálni, amelyek világképi-antropológiai-műveltségképi és egyben szociológiai jelentésekkel rendelkeznek (SZTOMPKA 2009). Az ikonológia/ikonográfia szerint a kép, amelyet vizsgál, egyrészt embert ábrázol, másrészt a kép létrehozójához, a létrehozó mentalitásához kötött gondolat hordozója (GÉCZI 2008, 2009). Az ikonográfia módszerével a kutató képes az alkotott tárgyak értelmezésére, a képeken jelen lévő szimbólumok megfejtésére, valamint az alkotó mentalitásának meghatározására. A filológiai jellegű munkálatokkal vethető egybe a diszciplína szerepe, amely emellett több, verbálisan megragadhatatlan sajátosságára figyelmezteti a civilizáció-, a gondolkodás-, a mentalitás- és a vallástörténet kutatóit, amennyiben a képeket a korszakokon átnyúló vagy éppen váratlanul megváltozó jelképek, érzületek, viselkedési alakzatok dokumentumainak tekinti.

Az ikonológiai/ikonográfiai módszer kidolgozója, *Erwin Panofsky* által létrehozott metódológia négy lépcsőfokból áll. Az első fázis a *preikonográfiai leírás*, amely mindannak írásos felsorolása, ami a képen szemmel érzékelhető. Ez a stádium a kép szöveggé transzformálásának szakasza. Fontos, hogy ekkor nem összpontosítunk a kép elemei közötti összefüggésekre, és nem fejtjük fel a szimbólumok értelmét, csak „listát” készítünk. Ezután következik az *ikonográfiai leírás*. Ekkor írjuk le a kép keletkezésének körülményeit, illesztjük bele a képet a korszak hasonló képeinek összefüggésrendszerébe. A motívumokról, a lehetséges jelképekről szóló tudás összegyűjtésének szakasza ez, vagyis a kép kontextusának „felfejtését”

szokás elvégezni ebben a fázisban. A harmadik szint az *ikonográfiai interpretáció*, amelynek keretében az alkotó által létrehozott szimbólumok kibontását szükséges elvégezni, vagyis azt, hogy mit sikerül az alkotónak megjelenítenie a művével. Az *ikonológiai interpretáció* a mű mélyebb összefüggésének, jelentéstartalmának feltárásával fejeződik be (GÉCZI 2007; MIETZNER–PILARCZYK 2008). Míg az első két szakaszban a manifeszt, addig az utolsó kétben a latens tartalmakat vizsgáljuk.

A hazai gyermektörténeti kutatásokban az 1945 utáni korszakot vizsgáló írásokhoz hozzákapcsolódnak ugyan a képi források, de ezzel a lehetőséggel a kutatók kis része él. Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva közös könyvükben (2001), a *Magyar Tanító* 1901-es évfolyamát bemutató műben már képeket is elemeznek. Kéri Katalin (2003) a *Nők Lapja* és az *Óvodai Nevelés* képeit vizsgálva igyekezett a szocialista pedagógia képi világát bemutatni. Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003) a gyermekképeket használták művük forrásának. Mikonya György (2006) tanulmányában pedagógiai életképeket vizsgált az 1945 utáni magyar neveléstörténetből. A hazai kutatásokban Gécz János foglalkozik szisztematikusan a neveléstudományi lapok sajtójának képi világával is, s e vizsgálatokban rendszeresen használja az ikonológia/ikonográfia módszerét (GÉCZI 2006a, 2006b, 2006c, 2008, 2009).

A KÉPES NEVELÉSTUDOMÁNYI LAPOK

Elemzésünk egyik fő tárgyául a szocialista pedagógia terjedelmes korszakának (1960–1980-as évek) neveléstudománnyal foglalkozó szakajtót választottuk, s éppen azon hányadát, amely a különböző műfajú közleményei között képeket, illetve illusztrációkat tartalmaz. A vizsgált pedagógiai kiadványok a következők: *A Tanító*, *Köznevelés*, *Óvodai Nevelés*. A nagy példányszámban megjelent nyomdatermékek közül azokat a képeket és tanulmányokat vizsgáltuk elsősorban, amelyek a gyermek megjelenítéséről, illetve az iskoláztatásba került gyermek jellegzetességeiről referálnak. E kiadványok mindegyikéről elmondható, hogy az oktatáspolitikai felügyelete alatt álltak, hiszen mindegyik folyóiratban megtalálható „a Művelődésügyi Minisztérium folyóirata” kitétel.

Elemzésünk tárháza továbbá az *Úttörővezető* c. folyóirat, amely textuális és képi világában is számot ad a korabeli gyermekvilágról. Választásunkat befolyásolta az a tény, hogy a lap célközönsége, a címéből következően is, az úttörő korú gyermekek fiatal és felnőtt korú nevelői közé tartoztak, s joggal feltételezzük, hogy olyan kútfőre találtunk, amely releváns információkkal szolgálhat a gyermek ábrázolásáról.

A tanító munkája/A Tanító

A *Pedagógiai Lexikon* (BÁTHORY–FALUS 1997) szócikkírója szerint jelen periodika az alsó tagozatos nevelők szaklapja. 1963-tól 1968-ig *A tanító munkája*, majd 1969-től 1991-ig *A Tanító* címmel jelenik meg. A Művelődési Minisztérium módszertani folyóirata. A szerkesztőbizottság elnöke Kálmán György (1968–1976), majd Munkácsy Gyuláné (1981), illetve Kelemen Elemér (1987–1990). A lap felelős szerkesztője Szabó Ödönné (1963–1974), később Kerényi Jánosné

(1974–1991). A szerkesztőbizottság tagjai között található Majzik Lászlóné, aki a Fővárosi Neveléstudományi Intézetben a pedagógia előadója (1945–), a Budapesti Pedagógiai Főiskola pedagógiatanára (1948–), a PTI munkatársa (1954–), az OPI-ban főiskolai tanár (1962–) (Nagy Sándor szerk., 1978, III. 97.).

A szerzők között olyan ismert személyeket találunk, mint Bakonyi Pál, aki az Oktatásügyi Minisztériumban tevékenykedik (1950–), az OPI főigazgató-helyettese (1962–), az MTA Pedagógiai Bizottsága nevelésléleleti albizottságának, a Magyar Pedagógiai Társaság elnökségének tagja és a *Pedagógiai Szemle* felelős szerkesztője (1964–1972) (Nagy Sándor szerk., 1978, I. 113–114.), így az intézmények, szakmai csoportok és folyóiratok munkájának összehangolója is.

A fénykép értelmezésében segít Justh Kornélné cikke, amelynek címe: *Kísérletező 1. osztály*. A fényképen első osztályos tanulók matematikát tanulnak alternatív, kísérletező módszerrel. A szerző közleménye a hirtelenjében sokat hivatkozott alternatív matematikai tanítási módszerről számol be. Ennek szándéka, hogy a gyermekek játszva ismerjék meg a számok világát. Ezt szolgálják a színes rudak, amelyek lekötik a gyermekek figyelmét. A metodológia lényege a játszva tanulás. Erről referál Szilvássy Z. Kálmán felvétele is, aki a játszva tanulást hangsúlyozza.

A fényképen gyermekek osztályközössége látható az iskolai osztályban, matematikaórán, tanítónőjükkel. A első elemis, hétéves gyermekek ruháját köpeny védi, némelyik diákon fehér gallér is van. Az első padsorban ülő kisfiú a többiekétől elütő színű és mintájú köpenyt hord. A tanítónő világos ruhája kiemelődik a képből, pedig a fénykép hátsó részében látható. A falak csupaszok, két ablak van. A második ablakban szobanövényeket nevelnek. A nyolc gyermek mindegyike kétszemélyes padokban ül. Az első padosorokban ülő gyermekek színes rudakkal tanulnak számolni, míg a háttérben láthatókkal a tanítónő foglalkozik: akár differenciálnak is tűnhet a foglalkozás. A tanítónő, miközben lehajol az utolsó padosorban lévő két gyermekhez, jobb tenyerét összehúzza, érzékelhetően feszült, ideges. Ugyanakkor a diákok láthatóan élvezik a rudakkal való tanulást.

A felvétel a szöveget igyekszik alátámasztani. Azt, hogy a magyar kutatók által kitalált új, alternatív módszer sikeresen beilleszthető a magyar közoktatási rendszerbe.

Köznevelés

A Köznevelés népszerű oktatáspolitikai folyóirat, hetilap, célja a mindenkori oktatáspolitikai közvetítése, az olvasmányosság, a hazai közoktatás eseményeinek nyomon kísérése, a pedagógusok továbbképzése. Neveléstörténeti írások mindvégig jellemzik a folyóiratot (BÁTHORY–FALUS 1997, II. 309.), a múlt értékes elemeivel való kapcsolat, a történetiség

1. kép: Kísérletező 1. osztály

Szilvássy Z. Kálmán felvétele. *A Tanító*, 1967. 6–7. sz. 42.

megjelenítésére különösen alkalmasnak bizonyult ez a tudományterület. A lap felelős szerkesztője 1960-tól *Petró András*, s a szerkesztőbizottságban olyan személyek találhatók, mint *Ilku Pál*, aki 1958-tól művelődésügyi miniszterhelyettes, későbbi miniszter, s aki emellett az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács elnökeként tevékenykedik. *Balázs Mihály* 1967-től lesz felelős szerkesztő, majd 1971-től főszerkesztő.

A Köznevelés mindenekelőtt politikai, oktatáspolitikai funkciót tölt be az erősen propagandisztikus és internacionalista szemléletet érvényesítő neveléstudományi szakajtó táborában. Ezt igazolja a periodika alcíme is: *Oktatáspolitikai hetilap*. A lap irányultsága erőteljesen megjelenik a tartalmában. A folyóirat 1973. évi első számában például interjút olvashatunk az akkori művelődési miniszterrel, *Ilku Pállal* (BALÁZS 1973). Gyakorlatilag a vizsgált időszakban a magyar (oktatás)politikai élet valamennyi hangsúlyos szereplője megnyilatkozik, akár interjú formájában, akár közleménnyel, esetenként pedig egy-egy politikai beszéd szó szerinti közlésével (pl.: POZSGAY 1981; ACZÉL 1988). A pártkongresszusok és egyéb politikai fórumok történései és döntéseinek közlése ugyanúgy a lap kötelességei közé tartozott.

A Köznevelés azonban nemcsak oktatáspolitikai kiadvány, hanem egyben módszertani támpont is. A tanulmányok jelentős része metodológiai karakterű, vagyis foglalkozik a „mit tanítsunk”, „hogyan tanítsunk” és „milyen módszerrel tanítsunk” kérdéseivel (p. KOVÁCS 1973; HALÁSZ 1981; NAGY 1981).

Erőteljesen megjelenik – a hetvenes évek második felétől kezdődően – a hátrányos helyzet kérdésköre. Elsősorban a fogyatékkal élők (MONTÁGH 1981), valamint a cigány származású tanulókat tekintik hátrányos helyzetűnek (BALÁZS 1978).

Hemző Károly felvétele tantermi órán készült. A képen alsó tagozatos diákok láthatók a tanteremben, kétszemélyes padokban ülnek, a padok írófelülete enyhén lefelé lejt. A fal mentén radiátorok állnak, az utolsó ablaknál szobanövény látható. A billenős ablakok szinte

2. kép: Általános iskolai rajzóra

Hemző Károly felvétele. *Köznevelés*, 1975. szeptember 5. 28. (A kép a tanulmányunkban bemutatott 11. képpel azonos időben és helyszínen készült, bár a fényképek megjelenésének ideje különböző [1973 és 1975].)

az egész falat elfoglalják. Az osztály végében, a falnál polcok, rajtuk könyvek, játékok és játék mackó. Az osztály koedukált. Valamennyi tanuló köpenyt visel, alatta fehér inget, és kilátszik az ingük gallérja. Előttük ecset, vízfesték, rajzlap, törülköző, illetve üvegben, műanyag pohárban vagy nyitott fedelű konzervdobozban víz. A tanulók rajzórán vesznek részt. A középső padosor első padjában két szemüveges fiú ül, azért, mert nem szabad a szemüket megerőltetniük.

A gyerekek többségének a figyelmét nem a festés foglalja le: a középső padosor első padjában lévő szemüveges diák például a kép készítőjére néz. Bezárkózott pozícióban üldögél, a kezét keresztbe fonja, a padtársa őt figyeli. A tanulók többségének a keze ölben van,

holott azt várnánk, a rajzórán az asztalon tevékenykedik veled. Az osztály a kép készítésének pillanatában fegyelmezetlen. A diákok többsége nem egy pontra – mondjuk a tanítónőre – fókuszál, hanem ki ide-, ki odanéz.

A kép értelmezésében segít a történeti kontextus. Az 1973/74-ben életbe lépő tantervmódosítást illusztrálja a kép. A tantervmódosítást elrendelő útmutatás tananyagcsökkentést, a pedagógiai-metodikai korszerűsítés szükségességét, a szervezeti feltételek fejlesztését írja elő. Az iskola e funkciójához illeszkedik az esztétikai nevelés, amely ugyan több tantárgyhoz kapcsolódik, de különösen a művészeti jellegű tantárgyak feladata.

A kép arról árulkodik, hogy a tanítóknak és a diákoknak még nem sikerült megszokniuk a módosításokat. Nem olyan osztályt látunk a fényképen, amelyik éppen alkot, vagy a tanárra figyel, hanem ellenkezőleg: fegyelmezetlen, és nem az adott tevékenységre koncentrálnak. Mindannyian nyűgnek érzik mind a fotóost, mind a rajzórát.

A következő kép copfos, mosolygós, hátitáskás kislányt ábrázol. A diák alsós lehet. Hogy milyen környezetben található, nem fontos. A fénykép készítőjére néz, és közben mosolyog. Félszeg, erről árulkodik a mozdulata, ahogyan a jobb kezét a hajába teszi.

A tanuló egyedül van a képen, önmagát képviseli. Nem jelenik meg általa semmilyen ideológia. A kép az ideológiánélküliség irányába történő elmozdulásról referál.

3. kép: Cím nélkül

Tóth Gyula felvétele. *Köznevelés*, 1983. 26. sz., borító.

Óvodai Nevelés

Az *Óvodai Nevelés* ugyancsak a Művelődésügyi Minisztérium folyóirata, 1953-tól adják ki, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete által 1948-ban alapított Gyermeknevelés jogutódjaként (BÁTHORY-FALUS 1997, III. 92.). A folyóirat felelős szerkesztője Kovásznai Józsefné.

Az *Óvodai Nevelés* néhány ezres példányszámban megjelentetett tudományos-ismeretterjesztő havi periodika, az ötvenes években a szovjet mintát követő gyermekszemlélet nyílt propagálója. A cikkek tudományosnak szánt jellegéről tanúskodik, hogy a tanulmányok végén irodalomjegyzék található, valamint lapalji jegyzetekre is bukkanhatunk.

A lap tartalmi felosztása is a tudományos-ismeretterjesztő jellegét erősíti. Tartalmilag és mondanivalóját tekintve a folyóirat legjelentősebb része az *Elmélet és gyakorlat* rovat. Ebben a részben található a kiadvány gerincét adó tudományos közlemények, amelyek szerzői legtöbbször ismert pedagógusok, közérthetően fogalmazó pszichológusok (MONTÁGH 1979; KIRÁLYNÉ 1981; MIRUSNÉ 1988). Ugyancsak a szakmaiságot reprezentálja az *Olvásóink írják* rovat, amelyben értelmiségiek, tanárok, nyugdíjas óvónők osztják meg tapasztalataikat kollégáikkal (LAKATOS 1974; MÁTYÁS 1981; BALOGH 1988).

Az *Óvodai Nevelés* szerkesztői hangsúlyt fektettek arra, hogy ne csak a hazai tudományos eredményeket mutassák be, hanem a külföldieket is. Ezek mindenekelőtt a szocialista országok közül kerültek ki (RAMIREZ 1974). Ennyiben tehát az *Óvodai Nevelés* is a többi neveléstudományi kiadványra jellemző szerkesztési elv szerint készült.

Fényképfelvételeket, továbbá didaktikai kéziratok rajzos illusztrációit bőséggel tartalmazza az *Óvodai Nevelés*. Az óvodás gyermek ábrázolására számos művészi színvonalú, kitűnő példát találni az érzelmet kiváltani képes, az arcokat közelről feltérképező felvételek között. A tágra nyílt tekintetű gyermek a fontos, sugallja a lap szerkesztősége (GÉCZI 2009).

Az *Óvodai Nevelés* borítóin a hetvenes években fényképek szerepeltek, de ez a tendencia a nyolcvanas évektől megváltozott, a fotókat felváltották a korosztályt jellemző, pszichológiailag hiteles, színes gyermekrajzok.

4. kép: A budaörsi Lenin úti óvoda nagycsoportja

Ruzsonyi Gábor felvétele. *Óvodai Nevelés*, 1974. 6–7. sz., borító.

A fényképen a budaörsi Lenin úti óvoda nagycsoportja látható, felnőttekkel kiegészülve. A kép címe tehát nem teljesen pontos: nemcsak nagycsoportos gyerekeket láthatunk, hanem felnőtteket, óvónőket és szülőket is.

A gyermekek 5–6 év körüliek. A nagycsoport koedukált. Teremben vannak, egy hosszú asztalt ülnek körül. A gyermekek előtt vízfesték és papírlap, éppen alkotnak. Vázát és virágot tanulnak festeni. Vannak, akik éppen elmennek az asztaltól, nem férnek el egymás mellett, a helyiség szűk. Az óvónők és a szülők, mintegy őrt állva, felügyelik a gyermekek cselekedeteit. A felnőttek 3–4 fős csoportokat alkotva szemlélik a gyermekek munkáját, illetve beszélgetnek. A gyermekeket nem zavarja, hogy fényképezik őket, az egyik kislány épp felnéz a kép készítőjére. A felnőttek közül egyetlenegy sem. A kép alkotója nem a gyermekek, hanem a szülők nézőpontját választotta perspektívájául.

A tanterem erősen díszített, futónövényekkel, képekkel és kerámiákkal. Hátul, a falnál a gyermekek számára is elérhető könyvespolc áll. Itt is megjelenik a nevelési intézmény mint otthon elképzelés. Vagyis a gyermeknek és fejlődésének – állítja a látvány – az tesz igazán jót, ha otthonosan, családi környezetben érzi magát, és nem egy számára szokatlan, idegen környezetben.

Úttörővezető

Az *Úttörővezető* című periodika az előző kiadványokhoz képest sajátos helyet foglal el a neveléssel foglalkozó szocialista szakajtó erőterében, hiszen a közösségi nevelés színterével, az úttörők és úttörővezetők tanításával, oktatásával foglalkozik. Erre a belső borítón található „A Magyar Úttörők Szövetségének lapja” kitétel is utal. A magas példányszámban megjelenő lap kiadója az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. A központilag szerkesztett és terjesztett lap ekkori megjelenési példányszáma 10 500 körül mozog.

A folyóirat célja az úttörő és úttörővezető korú népesség ideológiai kiszolgálása, ezért a lap szerkesztői erőteljesen törekedtek az olvasmányosságra, valamint az olvasóközönség képekkel való kiszolgálására. A nyomtatványban a képek feladata a szöveg kiegészítése, támogatása. Az illusztrációk funkciója a szöveg befogadásának megkönnyítésében merül ki, a képek az adott szövegről referálnak.

A 1960-as években megjelenő *Úttörővezetőre* nem jellemző a fekete-fehér fényképek, valamint a színes fényképek felhasználása, ez kizárólag a hetvenes évektől válik a szerkesztők szokásává, viszont ezzel a lehetőséggel csak a címlapok készítésénél éltek. A nyolcvanas évek végén a színes fényképek ismét eltűntek a folyóirat borító- és fedőlapjairól, felváltják őket a fekete-fehér fényképek; a változtatás valószínűleg anyagi okokkal magyarázható.

Az *Úttörővezető* célja a szocialista ideológia szerint értelmezett közösség megteremtése, ennek propagálása volt a leendő felnőttek és fiatal felnőttek számára. Így a cikkek többsége az adott pártkongresszus határozatairól számolt be, amelyek általában az úttörők nevelésére is kiterjedtek, valamint a különböző pártrendezvényekről. Megtalálhatók a fényképek és tanulmányok között a pártvezetők – pl. Kádár János – látogatásai is az úttörők körében.

A cikkek és fényképek/illusztrációk jelentős része az ideális úttörő iskolai életéről, az iskolában betöltött szerepéről értekezik. Ezeken a képeken a gyermekek mint (meg)fegyelmezett tanulók ülnek az iskolapadban, akik felett valóságosan és szimbolikusan a tanítónő uralkodik. Az iskolai képeken megjelennek olyan teret uraló szimbólumok, mint például a Marxot és Lenint ábrázoló emblémák.

Az *Úttörővezető* képeire jellemző, hogy felbukkan rajtuk az önkritika, önmagunk görbe tükrében látása. A karikatúra jelenléte csak erre a periodikára jellemző, egyetlen más általunk vizsgált pedagógiai szaklapban sem található ilyen szórakoztató funkciójú kép. Önmaguk kifaragását jól jellemzi az a grafika, amelyen egy úttörővezetőt láthatunk, amint éppen elhagyja az irodáját, és az iroda ajtaján a következő szöveg olvasható: „Nyaralni mentem, rögtön jövök.”

A kiadvány képeit elemezve észrevehető, hogy a képeken dominál a kollektivistikus társadalom- és csoportfelfogás. Az úttörő sohasem egyedül látható az illusztrációkon, vagy csak a legritkább esetben. Az úttörő csoportban él, a közösség foglya. Képtelen egyedül létezni, „társas lény”, amely állandó megerősítésre, korrekcióra szorul a társak által. Az ideális úttörőközösség sok „kis úttörőből” áll, valamint egy felnőtt vezetőből, aki irányítja/felügyeli a csoportot.

Az *Úttörővezető* ideológia- és propagandaközvetítő lapként funkcionált, ezért elmondható, hogy leginkább mozgalmi ismeretterjesztő jellegű. Még akkor is, ha időnként vezető neveléstudományi szakemberek nyilatkoznak benne: Vastagh Zoltán, Kozma Tamás, Kozéki Béla, Dombi Alice. A szakértők feladata abban merül ki, hogy a „kemény” tudományos tényeket az uralkodó ideológiától átítatva „lággyá”, az úttörők és úttörővezetők számára (is) fogyaszthatóvá tegyék. Ezen a ponton megállapítható, hogy az eddig vizsgált lapok közötti hierarchiát tekintve az *Úttörővezető* a leginkább ideologisztikus-propagandisztikus újság, és egyben tudományos szempontból a legalacsonyabb színvonalú.

A felvétel a Battonya felszabadulásának 30. évfordulójára megrendezett ünnepi megemlékezést mutatja. Battonya a szovjet csapatok által a német megszállás alól felszabadított első magyar település. E történelmileg fontos, nemzetközileg is értékelt hely, illetve esemény megünneplésének okán került a kép az *Úttörővezető* borítójára.

A képen két úttörőt, egy fiút és egy lányt láthatunk az emlékműnél. Kezükből vörös és sárga rózsák. Az úttörők az előírt viseletet hordják: fehér inget, vörös nyakendőt, a fiú fekete nadrágot, a lány sötét szoknyát visel. Mögöttük helyezkedik el az emlékmű, amely madarat ábrázol; a madár felett vörös, ötágú csillag.

A fénykép beállított. A fényképész nem az úttörők síkjában helyezkedik el, hanem alattuk. Az alkotás folyamatában fontosnak gondolta, hogy ne csak az úttörők kerüljenek a képre, hanem maga az emlékmű is. Az emlékmű viszonyítási pont, így az úttörők jelenléte ünnepi kontextusba ágyazott. A munka emiatt két részből áll. A kép kétharmadát a két úttörő, egyharmadát az emlékmű teszi ki.

Az ünnepi események segítenek az identitás kialakulásában és megőrzésében. Így van ez a vizsgált korszakban is. Az ilyen alkalmak visszacsatolást adnak a személyeknek, hogy a megfelelő helyen és időben élnek, ezáltal a társadalom fontos egységeinek érezhetik magukat.

A felvétel azt üzeni, hogy a hetvenes évek közepére Magyarországon a szocialista társadalom megerősödött, rögzült. Kialakultak olyan ünnepek, megemlékezések, amelyek beépültek a különböző társadalmi csoportok, korosztályok lelki struktúrájába. A képen látható gyermekek olyan korszakban születtek, amelyben a szocialista eszmerendszer mellett nem volt versengő ideológia. A gyermekek az iskolai és a mozgalmi nevelés révén tudhatják, milyen viselkedési szerepeknek kell megfelelniük, és mit követel tőlük a jövő szocialista társadalma.

Lengyel Miklós felvétele a Koltói Anna úttörőcsapat kisdobosait mutatja be a kispesti úttörőház meseszobájában. A képen nyolc kisdobos és a tanítónőjük látható. Hét diák ül, egy áll, a kezében egy tekerccszerű papírdarab, amelyből felolvass. A gyerekek nyitott kört alkotnak, puffon ülnek. Kisdobos-egyenruhát viselnek: fehér ing, kisdobosnyakkendő. Egyetlen kivétel található a fény-

5. kép: Ünnepség Battonyán – az elsőként felszabadult magyar közösségben

Lengyel Miklós felvétele. *Úttörővezető*, 1974. 10. sz., fedőlap.

6. kép: A budapesti 1212. számú Koltói Anna úttörőcsapat kisdobosai a kispesti úttörőház meseszobájában

Lengyel Miklós felvétele. *Úttörővezető*, 1972. 12. sz., fedőlap.

képen, egy kislány, aki fehér szoknyában és fehér felsőben látható, nyakkendő nélkül. A tanárnő szoknyát, fehér felsőt és úttörő/kisdobos nyakkendőt visel, bal kezén óra. A gyermekek és a felnőtt mind rövidnadrágot vagy szoknyát viselnek.

A háttal ülő lány haja hosszú, majdnem derékig ér, copfban és masniban van. A felolvasó kislány hajában is megtalálható a masni. Az egyik fiún szemüveg látható. Ezek a diákok már tudnak olvasni, elmúltak 7-8 évesek. Az ülő gyermekek és a tanítónő kezei az ölkében vagy a térdükön nyugszanak, csak a fehér ruhájú lány könyököl és támaszkodik a térdére.

A tanítónő háta mögött – majdnem a plafonig – zászlók, szocialista országok zászlói lettek elhelyezve. A Szovjetunió zászlajából négy darab található. A kép bal oldalán a háttérben fent egy asztronauta alakja.

A szereplők nem foglalkoznak a fénykép készítőjével, egyetlenegy személy sem néz a kamerába. Többségük a felolvasó kislányra figyel, bár akadnak, akik nem. A tanítónő mosolyog – a mosolya kényszeredett –, a keze ökölbe zárul. Igyekszik megfelelni a jó tanítónő prototípusának.

A kép szereplői kiscsoportot alkotnak. A kiscsoport toposz a szocialista ideológiában. A kiscsoportos foglalkozás e gondolatrendszer keretében a munkára nevelés elsődleges helye. A kép nem az iskolában, hanem a mozgalom székházában, az úttörőházban készült. A szocialista nevelés nemcsak az iskola keretein belül működött, fontos eleme volt a mozgalmi nevelés is, amely túlterjedt a formális oktatási rendszeren.

A zászlók tömege segít elhelyezni a kollektívát az univerzumban. Ez a világ a szocialista rendszer világa. Az asztronauta személyén keresztül megjelenik a jövő perspektívája. Ha a kisdobosok megfelelően tanulnak, akkor akár ők is lehetnek a jövő asztronautái.

A következő képen könyvtárban tartózkodó úttörők láthatók, amint a szocialista eszmerendszerhez tartozó irodalmat tanulmányozzák, illetve felolvassák. Hét diák szerepel a fényképen: három fiú és négy lány, utóbbiak közül három szemüveges. Mindannyian úttörő-egyenruhát viselnek: fehér ingesek, nyakkendősek. A könyvtár egyik sarkában helyezkednek el az asztal körül. Az asztalon vörös csillag van, sőt a jobb oldali fiú a kezében is azt tart. Az asztalon található egy album is, amelyet az egyik lány lapoz, de nem olvas. A következő írás látható a lapon: „A tettek beszélnek.” A jobb oldali lány felolvas, a többiek figyelik. Kivéve a középen álló fiút, akinek kezében nagy könyv található, de nem a könyvbe néz, hanem kicsit előrébb tekint.

E fénykép beállított kép: nem dokumentum, hanem illusztráció. A beállítottságra utal, hogy kicsi a tér hét személy számára. Ugyanakkor némelyik gyermek

7. kép: Könyvtárban olvasó úttörők
Úttörővezető, 1974. 2. sz., fedőlap.

erőltetetten mosolyog, illetve unottan néz a felolvasóra. A megszervezett szituációt leginkább az albumot lapozó úttörő lány hangsúlyozza azzal, ahogyan a „A tettek beszélnek” feliratot olvashatóvá teszi a kötetben.

A képen a közösségi lét alapvető egysége, a kiscsoport van jelen. A kép üzenete szerint a szocialista jövő leendő letéteményesei a jól képzett, jól nevelt úttörők, akik jó úton – a marxizmusén – járnak. Egységet képviselnek, akikre jövőt lehet építeni. A könyvtár szimbolikája kiemeli a tudás fontosságát. Másrészt „A tettek beszélnek” felirat azt sugallja, hogy a tanulás önmagában nem elégséges, az elméletnek a gyakorlatba való átültetésére is szükség van. Felidőződik Marx II. Feuerbach-tézise, amely a teória és praxis viszonyát helyezi előtérbe az utóbbi javára.

A felvételen felvonulási ünnep látható, kisdobosokkal és úttörőkkel. A mozgalom gyermekei tornagyakorlatot mutatnak be a kezükben lévő eszközökkel. A kép közepén, kiemelkedő ponton látható V. I. Lenin, Friedrich Engels és Karl Marx arcképe.

A szocialista nevelésnek mindig fontos része volt a közösségi élet, a közösségi nevelés. A kollektivitásra történő nevelés többnyire nem az iskolai helyszíneken történt, hanem azokon kívül, leginkább tömegrendezvényeken, amelyek színteréül az utcák, nagyobb terek szolgáltak. Az *Úttörővezető* képein gyakran jelenik meg a közösségi terek politikai, mozgalmi célokra történő felhasználása. Ezzel a gyakorlattal más neveléstudományi vagy pszichológiai szaklapokban nem találkozunk: rájuk elsősorban az iskolai terek ábrázolása jellemző.

A fénykép több részre bontható. A legfontosabb és legkiemelkedőbb a három arckép (Lenin, Engels és Marx). Mindannyian azonos irányba néznek, tekintetükkel határozottan a jövőbe pillantanak. Arckifejezésük határozott, magabiztos, kétségnek nyoma sincsen. Álluk enyhén előre ugrik, és nem egyenesen, vízszintesen, hanem kissé felemelve tartják.

Itt is megjelenik a múlt-jelen-jövő hármásának egysége. A múltat a három személy képviseli, de nem a lezárult múltat, hanem a jelen, illetve a jövő felé nyitottat. Hiszen a múlt a jelenen keresztül a jövőbe torkollik. Lenin, Engels és Marx a múlt, a jelen, illetve a jövő szimbólumai is egyben. Az idő meghatározottságától függetlenek, az időn kívül élnek, így szimbolizálva a szocialista, kommunista rendszer végtelenségét. A jelent a formamutatványt bemutató gyerekek képviselik, de rájuk is jellemző a többidejűség: nemcsak a jelennek élnek, hanem a jövőnek, a szocialista jövőnek is.

8. kép: Felvonulás. MTI-felvétel, szerző ismeretlen

Úttörővezető, 1980. november, fedőlap.

A szaksajtó (gyermek)képei

A társadalom ikonoszférijában (Sztompka 2009, 8.) mindazt, amit lefényképeztek, s mindazt, ami le lett fényképezve, azaz ami lefényképeződött, elemzés alá lehet vetni, s a megismerés egyéb formáivá lehet alakítani.

A szaksajtó képeit célirányosan létrehozott alkotásoknak tekintjük, amelyek előállítására az oktatáspolitikai, a neveléstudomány, az újságírószakma és a fényképészet közös területén érdekeltek specializálódtak. E képek, függetlenül attól, hogy művészi alkotások reprodukciói, reklámok, avagy különféle műfajba besorolható fényképek, közösek abban, hogy pedagógusok szeméhez szólnak.

A képeken különféle kulturális mintázatok fedezhetők fel. Egy részük esetében e mintázat az alkotójuk által tudatosan elrendezett, máskor viszont a tudatosság alatt lappang. Általában jól megalkotott vizuális üzenettel rendelkeznek, egyfajta konstruktív aktivitás termékei – némelyikük viszont éppenséggel talált tárgy.

A szaksajtó képeinek java klasszikus fénykép, némelykor azonban festészeti, grafikai, szobrászati mű reprodukciója. Lévén mindegyike sajtófotó, így nyomdai eljárással sokszorosított.

A képeken bemutatott valamennyi hely kapcsolódik a pedagógikumhoz. Többségében iskolai teret ábrázol, osztálytermet vagy folyosót, előteret, udvart, szaktantermet, tanári irodát, tornacsarnokot, könyvtárat, tanulószobát, ünnepélyek tartására alkalmas zárt és nyílt tereket, udvart, kertet. Máshol oktatás és nevelés, esetleg kísérlet, illetve szórakozás céljára használt helyiségek, munkatermek, csarnokok, üzemek, kórházi váró, klubhelyiség, múzeum, színház, mozi, szántó, park, utca, játszótér, köztér tűnnek elő. A köztérek mellett nagyon-nagyon ritkán a privát tér (lakás, kert) is felbukkan. A pedagógikumra utalás vagy tanuló(k), vagy tanár(ok) alakjának centrumba helyezésével hangsúlyozódik.

Ugyan e képeket bemutatásra, reprezentálásra, képviselőre, ismeretek átadására készítették, funkciójuk eredendően érvelő és propagandisztikus. Ha szöveges közlemény illusztrációi, nyilvánvaló az érvelési, bizonyítási aspektus, azonban szövegek nélkül is gyakorta feltűnnek fényképek, amelyek expresszív és művészi funkciójuk ellenére is propagandafunkciót töltenek be, például a címlapokon. A képek egyszerre több feladatot láthatnak el, de multifunkcionalitással a nézőjük is felruházhatja őket.

E képek java gyermeket ábrázol, egyedül vagy csoportosan, több alkalommal jelennek meg, mint bármilyen (zárt) iskolai terek. Ezt magyarázza, hogy a gyermeket szokás az iskoláztatás univerzális szimbólumának tekinteni, s minden egyéb jelkép ehhez a folyamathoz illesztődik, ezt a folyamatot értelmezi (Sáska 2004).

A képek többsége csoportosan ábrázolja a gyermekeket: ketten, hárman, többen, kizárólag gyerekek, avagy tanszemélyzet, felnőttek körében, tanulás, játék, szórakozás közben. A gyermekek mindenkor a csoport tagjai, személyiségük feloldódik vagy alárendelődik a társaságban. Domináns szerepük a felnőtteknek van, egymás között ők az egyenrangúak, figyelmük kölcsönös. E felvételek a közösségek felé fordítják a néző tekintetét.

Ha pedig mellkép a kép, akkor a felvétel az identifikációt szolgálja: az arc, a tekintet, esetleg az arc mimikája által azonosíthatóvá válik a képen látott személy, aki így egyben a néző és a közösség által történő megjegyzésre is számíthat.

Közösségek és interakciók

A sokaságban állókat – ha a kép nem magát a tömeget dokumentálja – többnyire hidegen hagyja a kamera jelenléte, s a csoportra jellemző kommunikációt folytatják: tanulnak, olvasnak, társukat vagy a tanárt figyelik, utánoznak, rituálisan viselkednek, rutinszerűen cselekszenek. Legtöbbször oktatási-nevelési cselekvésben vesznek részt, máskor politikai tevékenységben (állami ünnepeken, zászlós-transzparenses-léggömbös felvonuláson, úttörő-seregszemen, a mozgalmi élet egyéb eseményein), gazdasági, művészi aktivitásban. A cselekvések közül az oktatási-nevelési helyzetek rutinosan, a többiek rituálisan zajlanak. A típusos viselkedés átlagos: bármilyen szempontból deviánsnak minősített egyed bemutatására a nyolcvanas évek elejéig nem kerül sor. (Megjegyzendő, hogy a dohányzás ekkoriban kevésbé helytelenített szokás!)

A társas élet személyközi cselekvései kedvelt vizuális megjelenítésekre nyújtanak alkalmat. A kapcsolatról, az érzelmekről, a viszonyulásokról, a testkommunikációról, a beszélgetésről, a térhasználatról, a testhasználatról, valamint közvetve a személyi státuszról, a kompetenciáról, az énképről számos információt közvetítenek a felvételek.

A csoportok képei a tekintetben beszédesek, hogy az egyén hogyan illeszkedik a közösségi tett konszenzusaiba, a cselekvés változataiba, miként vesz részt a társas viselkedés alkalmain, miként használja a kultúra javait és eljárásait, s miként része a környezetének.

A csoport és környezete vizuális jellemzőit számba véve különösen érdekesek a visszatérő elemek. A gyermeki első antropológiai tér határolásában a köpeny, az úttörő-egyenruha darabjai, a hajviselet képez halmazokat, a második antropológiai térben az osztályterem és az iskola térképzésében részt vevő elemek (bútorok, a tanár személyének jelzőeszközei, taneszközök, szemléltetőeszközök, világképi-politikai-hatalmi attribútumok, nemzeti és történeti identifikációt végző kellékek). Csupán a fényképek kis része ábrázolja a harmadik antropológiai teret: ezek az országismerethez és a szocialista tábor internacionalista eszméiségében való tájékozottsághoz járulnak hozzá.

A SZAKAJTÓ KÖZLEMÉNYEIBEN KÖRVONALAZÓDÓ GYERMEKKÉP

A gyermeknevelés célja – egy utópikus erkölcs

A magyarországi szocializmus, miként a szocializmus valamennyi korabeli nemzeti változata, a tudományos haladásra épített társadalomra hivatkozó, kollektív munkálkodást feltételező politikai utópiák egyike (BAUMANN 1976). A tudományos-technikai fejlődésre – a történetiség meghatározott irányára – apelláló szocialista antropológia alapkérdése az ember erkölcsi változásában való töretlen hit.

Ideológia és erkölcs összeforrt ebben a világmentőre törő ábrándképben, amely egyszerre utal a tudományra, a történetiségre, az azok eredményeként formálódó (önmagát meghaladni képes) erkölcsiségre oly módon, hogy legitimációját és terjeszkedését egyrészt társadalmi osztályszempontokkal, másrészt a katonasággal biztosítja. E nézet szerint a szocialista ember erkölce hozzájárul a világ előrehaladásához, ezért a szocialista erkölcs nevelés útján történő – biztonságos, azaz intézményes körülmények közti – kialakítása az iskolaügy alapvető feladata.

S ha a rendszer önmagát ideológiailag és erkölcsileg legitimálta, érthető, ha ennek az ideológiának és erkölcsiségnek a nemzedékek közti átszármaztatását is igyekszik hatékonyan szabályozni intézményei révén. Az utópisztikusnak ítélt szocializmus-kommunizmus, így annak leghosszabb, 'kádárizmusként' ismert magyar változata is szakaszolható, alapja azonban mindvégig „a haladás, az erkölcsi tisztaság, a szocialista haza szeretete” (KÁDÁR 1974, 49.), és normái közé tartozik a munka, a munkás, a közösség, a haladás és a haza iránt érzett szenvedély s a proletár nemzetköziség vállalása. Miként ezekre Kádár János maga is hivatkozott: „a munka megbecsülése és a dolgozó emberek tisztelete, a közösségi magatartás és felelősségvállalás, a köztulajdon védelme és a takarékos gazdálkodás, az önként vállalt fegyelem, az új iránti fogékonyság és a kezdeményezőkézség, a szocialista haza szeretete, más népek megbecsülése, a proletár internacionalizmus” (KÁDÁR 1985, 204.).

A tudomány-ideológia-erkölcs hármásának egysége megbonthatatlan. Az érvelések során bármelyikre történő hivatkozás olyanféle szerephez jut, mint a középkori monasztikus vitákban a szaktekintélyek fölemlegetése.

A szocialista-kommunista erkölcs bármennyire összetett is, nem egyéb a leendő társadalomban szükséges (az osztályeredettől megszabadított, célszerű) magatartásnál. Megléte a helyesnek állított ideológia képviselésekor lehet rálátni, s azzal ellenőrizni. A tudománnyal megalapozott szocializmus-kommunizmus az iskolaügyben nem csupán ideológiai konstrukció, de a tudomány és az erkölcs által is kellően képviselt.

Ugyanakkor a szocialista-kommunista erkölcs az ideológiai, politikai érvkészlet fontos eleme, amelyet a nemzeti-társadalmi haladás kritériumaként tartanak számon.

A közösség és a világnézeti nevelés: a mozgalmi emberré válás útja

A gyermek nevelésére a munkásosztályt képviselni képes közösség vállalkozik. Tapasztalható, amint a család mellett egyre növekvő szerephez jut az iskola és az iskolán belüli mozgalmat képviselő kisdobos- és úttörőszervezet. A társadalmat képviselni kész, közösségi célokra összpontosító nevelés szinterei az 1960-as években a családi közege jellemző módon kezdenek átkonstruálódni. Az inkább az oktatásra koncentráló iskolán belül tevékenykedő, mégis leginkább az iskola mellé rendelt, a nevelést célul kitűző úttörőszervezetek az életkori sajátosságokra ügyelve, a nem iskolai gyermeki tevékenységre figyelve szervezik közösségi programjaikat. Ugyanakkor az iskola és az úttörőszervezet egyként azt a feladatot hangsúlyozza, amelynek megvalósulása esetén a gyermek a szocialista-kommunista társadalom hasznos felnőttjévé válik. A gyermekprogramok feladata a felnőttlétre kondicionálás, miként

az Úttörővezetőben olvasható: „A gyermekek kommunista nevelését nagy gonddal, felelősséggel végzi az iskola, a család, az úttörőszervezet – az egész társadalom. A cél azonos: felkészíteni a gyermekeket ifjú- és felnőttkorukra, társadalmi életükre, a szocializmus, a kommunizmus építésére. Az úttörőszervezeteknek megtisztelő feladat jut ebből a munkából: a gyermekek életkori sajátosságának megfelelően tartalmas programmal átszöni életüket, saját szervezetükké tenni a csapatot, rajt, őrst, ezzel mintegy kiegészíteni, teljessé tenni az iskola nevelő hatását.” (RAKÓ 1964, 8.)

A szocialista nevelésügy a teljes nevelői környezetet felügyeli. A hatvanas évtized végén azonban a *Magyar Pszichológiai Szemlében* az a környezet, amelyben oly szükségesnek találja a szerző az iskolaéretlenek kapcsán a ’céltudatos nevelői ráhatást’, már koránt sincs a korábbihoz hasonló konkrétsággal kijelölve, a mű nincs világmépi, illetve ideológiai tartalommal átitatva. A tudomány kezd apolitikussá válni. Igaz, a szocializáció lehetőségei közül a szerző egyes-egyedül a nevelőit említi, egyben minősítve is azt, s nem tesz említést például a kortárscsoporthatásról. „A megfelelő fejlődéshez szükség van egyrészt bizonyos veleszületett adottságokra, másrészt megfelelő környezetre és a környezetnek az egyénre (a gyermekre) gyakorolt helyes, céltudatos nevelői ráhatására.” (SZABÓ 1969, 323.)

A gyermek ismereteinek lényegi forrása: öntevékeny cselekvése a természetben és a társadalomban. A gyermek önállósága sokszor felvetődik, s mindig olyan kontextusban, amelynek célja az új társadalom materialista világnézettel rendelkező, új emberének szisztematikus módon történő kialakítása. „Ha tehát az új társadalom új emberének nevelésére vállalkozunk, akkor szinte a legjelentősebb feladatunk, hogy a gyerekeknek a világról, a természet és társadalom törvényszerűségeiről igaz ismereteik legyenek, melyek meggyőződéssé alakulnak, és meghatározzák cselekvésüket, magatartásuk irányát és jellegét, hogy e megismerő, cselekvő tevékenység során helyes érzelmi viszonyba kerüljenek a jelenségekkel és dolgokkal. Mindez természetesen csak dialektikus gondolkodásuk tervszerű fejlesztésével, az életkor fejlődési problémáinak és szintjének messzemenő figyelembevételével lehetséges. Nem mulaszthatjuk el, sőt alapvető elvként kell alkalmaznunk a gyermeki öntevékenység kibontakozását, alkotó képzeletük formálását. Úgy gondolom, mindannyiunk előtt egyértelmű, hogy a világnézeti nevelés elsősorban értelmi nevelés, hiszen az emberek világnézetét mindenekelőtt az határozza meg, hogy miként gondolkodnak a természetről és a társadalomról.” (PUSZTAI 1965, 13.)

A világnézeti nevelés azonban, állítja az ismeretterjesztő dolgozat írója, mindenekelőtt értelmi nevelés. Mások ezzel szemben – és a hetvenes évek elejétől ez válik a mozgalmi élet leginkább előkerülő sajátosságává – a tevékenykedtetést hangsúlyozták: „A mozgalomnak kell vállalnia a nevelési folyamat teljes lefutásához szükséges tevékenységrendszer megformálását. Ennek megfelelően az úttörőmozgalom legfőbb feladatának (nem céljának!) a következő évtizedben a társadalmi – (közéleti) politikai aktivitás alakítását, valamint a gyermek szabad idejének teljes szervezését tartom. A második feladat alatt színes, vonzó programokat, klubdelutánokat, technikai, tudományos és művészeti szakköröket, rendszeres sportmunkákat, játékdélutánokat értek. Hozzuk a gyermeket olyan helyzetbe, hogy önállóan azt válassza, amit a mozgalom felkínál neki. Akkor a pedagógiai intézmény kedves környezet lesz számára.” (KOVÁCS 1971, 1.)

Fridvalszky Gyula az iskola és az úttörőcsapat együttműködésének indokait elősorolva a világgépi-ideológiai azonosságból következő megegyező célra hivatkozva érvel. Azonban nála sem különbözik a hatvanas évek pedagógiai céljától az, hogy a nevelés célja a kommunista felnőtt kialakítása. „...az iskola és az úttörőcsapat nevelőmunkája teljesen azonos eszmei és pedagógiai alapokon nyugszik. Mindkettő a kommunista nevelés célkitűzéseinek megvalósításáért, a felnövekvő nemzedék kommunista szellemiségétől áthatott neveléséért, jellemformálásáért fejt ki tevékenységét.” (FRIDVALSZKY 1973, 18.)

Ez az igény a nyolcvanas években sem alakul másként. A felpuhuló, kádárista éraban egyre inkább érzékelhető, hogy a szocialista világgéphez, erkölcsökhöz, iskoláztatáshoz kettős magatartással viszonyulnak az állampolgárok. A nevelésügyi lapokban gyakorta esik szó arról, hogy a tudományos nevelés, amelyet a szocialista világgépi neveléshez korábban kizárólagosan elegendőnek tételeztek, nem bizonyul elégségesnek a kommunista ember létrehozásában: szükséges hozzáilleszteni a hitet is. „Érzelmi azonosulás kialakítása nélkül én elképzelhetetlennek tartom a világnézeti nevelést, s attól, ha egy gyermek megtanulja, hogy a filozófia alapkérdésére miként kell marxista módon válaszolni, még nem válik materialistává... Valóban: az ismeretszint csak alapja lehet egy tudatos világnézetnek, de nem következik belőle sem az egyetértés, sem a gyakorlati azonosulás.” (HARSÁNYI 1983, 7.)

S ugyancsak sok szó esik arról, hogy mennyiben járul hozzá a pedagógusi mentalitás a tanítvány megfelelő érzelmi azonosulásához. A világgépet képviselni kész, példás nevelő lesz a szocialista nevelésügy letéteményese: „...a világnézeti, erkölcsi nevelést elsősorban a tanórán kell végezni, a munkára nevelésnek is ez az elsőfokú színtere, de nem úgy, hogy valami külön idevágó ismeretanyagot nyújtunk, hanem a pedagógus példamutatásán, az órák hangulatán, a tantárgy megszerettetésén, hasznosíthatóságának feltárásán keresztül.” (HARSÁNYI 1983, 7–8.)

Az ideológiát az iskolában képviselő normarendszer

A gyermekképet, az annak megfelelő igényt képviselő, sok szempontú, kollektív nevelést és a gyermeket bemutató fotográfiák részleteiben és egészében egy utópia kifejeződései. A gyermekről szóló szakközlemények és ismeretterjesztő, népszerűsítő-tájékoztató szövegek rejtett és nyílt állításainak sorában a világgépi meghatározottságú kinyilatkoztatások között a dialektikus materializmus, illetve a marxizmus–leninizmus tudományos tanára vagy annak nyomára lelünk.

A hetvenes évektől az ideológiára utalás nem lesz egyéb, mint a tekintélyre hivatkozással történő bizonyítás, máskor tudományosnak elfogadott érveket szolgáltató bázis. A metodológiai megközelítések könnyen jutnak vulgármarxista felszínhez, mint már abban a korai közleményben, amely a gyermek státuszáról is referál: „A reakciós pedagógia egyik sarktétele szerint ugyanis a gyermek s általában az ember szellemi képességét, gondolkodásmódját elődeitől öröklí. Ezek szerint a szellemi képesség s a jellemet tükröző magatartás olyan öröklött tulajdonsága az embernek, amely születésénél fogva meghatározott, és semmiféle külső hatással, neveléssel nem változtatható meg. Goncsarov ehhez a reakciós

tanításhoz hozzáfűzi, hogy ez a durva, hazug meghatározás erőszakos céltudatossággal a kizsákmányolt osztályok gyermekeit örök szolgaságra és műveletlenségre, tudatlanságra ítélte.” (KANIZSAI 1960, 185.)

A pozitív pedagógia gyermekképét valló szerző (aki hisz a szociális fejleszthetőségben, s a műveltség és a tudás értékét is vallja) nem egyedüli elkötelezettje az állampárti ideológiának. Azt állítja, a nevelők alkalmasak és képesek arra, hogy a történelem változásai közepette átalakítsák magukat, és belső kapcsolatba kerülhetnek történeti feladatukkal. Önátalakításukhoz és munkájukhoz a történelmi materializmus tudományos és gyakorlati ismerete s egyben a marxista filozófia gyakorlása elengedhetetlenül szükséges. A valóság megismerésének dialektikus módszerével szükséges a gyermekhez, akár a gondolkodásában és nyelvében sérült gyermekhez is fordulniuk oktatásában, illetve terápiájában.

Mi mindent szögez le az oktatással-neveléssel fejleszthető gyermekről a szerző? Legfőbb értékeinek fölleléséért nyilván a megnevezett helyeket kell éppen ezért fölkeresni. „A materialista filozófia kimutatta, hogy a beszéd a közösségi élet s a közösen vállalt munka s a biológiai fejlődés eredménye. Dialektikus értelmezéssel ezért a beszédhibák nem egy fajtáját a közösségekben nyújtott időleges feltételes ingerek útján oldjuk meg. [éppen ezért] Jelenleg a Szovjetunióban s nálunk a pszichofiziológiailag sérült személyiség átnevelésére [...] törekednek. [Illetve] Minden igyekezetünkkel iparkodunk arra, hogy a hibás beszédű egyén társadalmi megnyilatkozása lehetőleg normális legyen.” (KANIZSAI 1960, 188–189.)

A gyermek ilyen normák általi meghatározása gyorsan megtörtént: szovjet minta alapján még az ötvenes években el is terjedt (GÉCZI 2005, 2006a, 2006b). A társadalom feladatául szabott világnézeti nevelés foglalja magában a nevelés valamennyi részterületét. Az intézményekben, a társadalom elvárásai szerint tudományos alapú nevelés folyik. „Az iskolák, a nevelőintézmények tanulóira, a társadalom valamennyi tényezője hat, így világnézetüket is formálja. E hatások egy része ellentmondásos, hiszen szocializmust építő társadalmunkban ennek a történelmi feladatnak a megoldásában különböző világnézetű emberek dolgoznak együtt, és a szocializmus híveinek is eltérő a világnézeti tudatossága [...]”.

A nevelési intézmények feladata éppen abból áll, hogy ezeket a tényezőket is figyelembe véve érje le, hogy mind több olyan fiatal hagyja el az iskolát, akikben a marxizmus–leninizmus eszméi valóban a cselekvést motiváló erőkké váltak. Ebben fogalmazható meg az iskolák egészen különleges felelőssége: orientálás a marxizmus–leninizmus értékeire, azoknak elfogadtatása a fiatalokkal.

A marxisták mindig, minden körülmények között tagadták, hogy lehetséges volna ideológiamentes, semleges nevelés, iskola. Klasszikusaink több helyen kifejtették ennek lehetetlenségét. A szocialista társadalom iskolája nyíltan vállalja és vallja, hogy a fiatalokat a marxizmus–leninizmus szellemében kívánja nevelni. Hazánkban ez általában elfogadott, természetesnek tartott tény.” (BAKONYI 1982. 1.)

A források tanulmányozása nyomán felvetődik, hogy a szocialista felnőttkép és gyermekkép között nem a hagyománynak megfelelő a viszony. Kétséges ugyanis, hogy a gyermekkép közvetlenül a felnőttképből képződik, hiszen ha szemügyre vesszük a gyermekkép

vonásait, azok elemei több kútfőből, de mindenekelőtt egy világgépet követő ideológiából származnak (GÉCZI 2006c).

Az ötvenes, hatvanas s némileg a hetvenes évek nevelésügyi politikája, a kommunista ideológia, a szocialista népművelés és pedagógia együttese által kialakított mentalitás szerint a gyermek képével a gyermeken túli, közösségi-utópisztikus tartalmak fejezhetők ki. A sajtóban s az annak részét képező pedagógiai szaksajtóban képpel ábrázolt gyermek s annak valamennyi gyermeki vonása a fejlődés allegóriája, s nem egy egyed megjelenítője. S mindaz, ami a gyerekek testképe által megnyilvánul, nevelendő, óvandó, féltendő, szeretni való, gondozandó, hiszen ő maga a jövő.

A képpár egyik tagja, az éggett arcú gyermek a múltat, míg a boldog arcú a jelent és a jövőt jeleníti meg. Tíz évvel később ugyanez az ellentételező s egyben leegyszerűsített retorikát képviselő képpár köszönti a felszabadulás ünnepét. A múltat a lebombázott város, a jelent az újjáépített házior s a képbe belógó virágok képe szimbolizálja.

A gyermek üzenet. Mint univerzumjelmkép nem a szocialista világgép találmánya, még csak nem is a kereszténységé vagy a mitológiáké, hiszen már az archaikus világgépben jelen van. S a nyugati keresztény hagyományok túlélésére mutatva, a gyermek a termékenység, a mindennapi boldogulást, a boldog jövőt, a növekedést és fejlődést, a felnőttek kötelezettségét, a szépséget, az optimizmust stb. jelzi. Mindezeket túl a gyermek kizárólag formailag – testében – van jelen e képeken. A gyermek képében a gyermekléten túlmutató, annál mélyebb, a kommunista felnőtt lényegéről vall az üzenet. Ennyiben tehát e korszak gyermekképeinek ikonikusan megjelenített alakzatai optimisták, hiszen a gyermekből felnőtté válás útjára-módjára is utalnak.

9a), b) kép: A 20. évét ünneplő Köznevelés 1945-öt jelképező fotója

MTI – Patkó Klári vagy Zinner Erzsébet felvétele. Köznevelés, 1965. július. 9. 13–14.

A SZOCIALISTA NEVELÉS ARCHETIPIKUS KÉPEI

Egy fénykép a hatvanas évekből

Az ötvenes évek magyarországi képes pedagógiai sajtójában sokszor láthatók olyan fényképdokumentumok, amelyek a testvéri országok nevelésügyével foglalkozva azt kívánták hangsúlyozni, hogy milyen sok bennük a hasonlatosság, illetve azonosság. Ugyancsak többször találkozhatott az olvasó olyan példákkal, amelyek a szovjet elméletet és gyakorlatot mutatták be.

A szovjet modellt bemutató fényképen egy biológiaóra jelenetét látjuk egy sztupinói általános iskolából. Sztupino, a mai Oroszországban elhelyezkedő kisváros a moszkvai régióhoz tartozik.

A tanteremben rengeteg növényt helyeztek el, így a szekrényen, az ablakok előtt és a falon is. Jellemzően polgárlakásokban nevelt, egzotikus növények ezek. A tanterem, az iskola mintha az otthon funkcióját töltené be.

Alsó tagozatos osztály előtt áll a tanárnő, kezében kukoricánövényt tart. Vele szemben egy diáklány áll, akit a növényről kérdez. Az osztály koedukált, a diákok ülnek, kivéve az előbb említett tanulót. A gyerekek előtt becsukott füzetek fekszenek az asztalon. Kikérdezés szemtanúi vagyunk. A többi diák csendben figyel, fegyelmezettek. Többségük a szigorú testtartású tanítónőre figyel, másik részük a válaszoló diáktársukra. Egy diák sem néz a fényképészre. Viszont a tanítónő nem fordul teljes egészében a felelő diák felé, inkább a képkészítő felé nyit, neki játszik.

Propagandafotó készült a sztupinói általános iskola biológiaóráján, amelynek funkciója, hogy a hivatalos értékrendet közvetítse. A kép azt mutatja be, hogy a Szovjetunió egyik kicsiny városának, Sztupinónak az iskolájában a rendes keretek között zajlik az iskolai élet. A tanítónő az otthonias, családi jellegű osztályteremben éppen felelteti a kisdiaklányt, teszi a kötelességét, azt, amit elvár tőle a szovjet társadalom.

Három fénykép 1973-ból

„A pedagógusok nagy többségében tudatosodott, hogy az iskola nem csupán az ismeretközlés színtere, hanem a társadalom nevelésének egyik legfontosabb intézménye, ahol a tanítási órák és az órán kívüli tevékenységek egyaránt a személyiség formálódását, képességeinek kibontakozását segítik. Az iskola egész működésével részt vesz a tudományos világnézet, szemlélet, életmód és ízlés kialakításában. Munkálkodó, dolgozó embert nevel. Olyan embert, aki szakmájából, munkájából maga igyekszik hivatást faragni. Az ilyen ember képes önmagát tudatosan fejlesztő egyéniséggé válni. Az ilyen egyéniségek lehetnek igazán

10. kép: Biológiaóra az egyik sztupinói iskolában

A fénykép készítője ismeretlen. *Köznevelés*, 1957. december 15. 21. sz., hátsó külső borító.

tartalmas közösségek építői. Vagyis a szocialista iskola az egész emberre veti tekintetét. Nem a munkamegosztás alattvalóit, hanem a munkamegosztáson uralkodni tudó közösségek sokoldalú személyiségeit akarja megteremteni.” (POZSGAY 1981)

Az 1981-ben megjelent, az állampárt ideológiáját terjesztő cikkhez hasonló alapállást képvisel már egy évtizeddel korábban is számos nevelésügyi szakember. Amikor az iskola elleni kifogások megfogalmazódtak, annak tartalmát áthatja a politika. „Az új megfogalmazás szerint az általános iskola feladata, hogy minden tanköteles korú gyermeket népköztársaságunk öntudatos állampolgárává, a dolgozó nép hűségese fiává, szocializmust építő hazánk munkásává és védelmezőjévé neveljen. Az iskola feladatainak megfogalmazásában elsősorban a társadalmi-politikai változások fejeződtek ki, az oktató-nevelő munkára való kihatása kisebb volt. A tantervi változások jórészt a társadalmi és politikai szempontból való időszerűség megfontolásából eredtek.” (HORVÁTH 1978, 18.)

A sokoldalú és öntudatos személyiség kialakításának legfőbb színterévé a hetvenes évek elejétől az átalakuló iskola válik. Leginkább az általános iskola intézménye. *Kísérlet egy kísérlet bemutatására* felcímmel (GYÖRI 1973, 7.) a *Köznevelés* 1973. január 5-i számában beszámoló jelent meg egy budapesti, felső tagozatos kísérletről. Ez arra utal, hogy maga az újságíró, a változó világ kihívásának eleget téve, a szokásostól eltérő hangulatot kifejező cikket ír. A felvázolt kísérlet célja az egész naposnak tervezett oktató-nevelő munka rendszerének kidolgozása. Az iskolakísérlet indokál az szolgál, hogy egyre több olyan dolgozó házaspár van, akik munkájuk miatt nem képesek gyermekeik nappali családi gondozását ellátni. Az ekkorra megszokott kabinetrendszerű oktatástól eltávolodni látszó kísérlet a tanítás, a tanulás és a szabadidős tevékenykedtetés harmonizálásán alapul, s a gyermekeket egész napra – mintha munkában lennének – ugyanaz az épület fogadja be. A próbálkozás bevaltott céljainak egyike, hogy a családi környezet gyermekekre gyakorolt hatását csökkentse, másrészt az eltérő osztályszármazású gyermekek számára egyenlő esélyeket nyújtson.

A kétoldalas, többféle tanári véleményt ismertető szakmunka felveti, hogy e kísérlet eredményeként akár a jövő iskolája jöhet létre. A szerző hangsúlyozza, hogy a megjelenő problémátömeg a Magyar Pedagógiai Társaság illetékes szakosztályának megvitatására vár. A kísérlet specialitása – a 75 perces tanórákon belül a tanítás és az önálló tanulás ötvöződik egymással – ugyanis új, korábban nem körvonalazott pedagógiai eljárások fejlesztését indokolná.

A két szövegoldalhoz képregényként olvasható négy felvétel kapcsolódik, amelyeket Magyar Béla készített. Az elsőt fehér munkaköpenybe öltözött tanárnő segíti a papírhajtogató kisfiút. A gyermek hétköznapi öltözetű. A második és harmadik képen ugyancsak a padokban ülő, egymás mellett tevékenykedő felső tagozatosok láthatók: ollóval, papírral dolgoznak, nagyjából egyforma munkatempóban ugyanazt a feladatot teljesítik. A negyedik felvételen egy közös asztal mellé, a gyermekek közé telepedett le a tanáruk. A tanár az eléje helyezett képeskönyv segítségével, talán arra is hivatkozva az egyik rá figyelő leányhoz szól, a többiek, önmagukat kizárva ebből a kommunikációból, az eléjük helyezett papírra írnak. Az asztalon kizárólag a feladatot segítő eszközök láthatók: az említett könyv, írólapok mellett zárt fémdobozú tolltartó, íróeszközök.

A könyv-tanár-tanítványok egység a tudásátadás irányát érthetően jelzi. A vezető-vezetett sorrend kétségtelen. A tér, amelyben a közös tanulási tevékenységben a tanárok és diákok részt vesznek, a tanterem (padok, polcok) és a napközi otthon (függöny) közötti hangulatot áraszt: e tér szervezése átmeneti formájú. A tanárok ruházata példásan iskolaszerű, a jól öltözött gyermekeké – nyilván a kötetlenség megjelenítéseként – egyéni. A képek egyike sem utal arra, hogy a tevékenykedtetés kooperáción alapszik, a gyermekek görcsös testtartása az egyéni munkálkodásra és a feladatkényszerre utal.

11. kép: Általános iskolai rajzóra

Hemző Károly felvétele. Köznevelés, 1973. május 18. 3.

Az emberformálás lehetőségeként hangsúlyozott esztétikai tevékenységről számos formában számol be a szakajtó. A művészetről, a különböző műfajú művészi alkotásokról, a művésztanárokról, a művészetről és a közérthetőségről, az esztétikai szakkönyvekről, az esztétikum mibenlétéről, a szocialista nevelés és az esztétika összetartozásáról úgyszólván minden lapszámban szó esik. Az esztétikai nevelésben gyakorta megjelenik a demokratikus-ság: „Tudjuk, hogy az esztétikai nevelés nem korlátozódhat csupán a tehetséges tanulókra, s hogy iskoláinkban nem művészeket kell nevelnünk, hanem olyan értő befogadókat, akik képesek önmagukat kifejezni, megvalósítani [...]”

A marxista–leninista ismeretelmélet egyik alaptétele, hogy a tudományos és az esztétikai visszatükröződés egyenrangú, a valóság megismerésének két különböző módja. A nevelés egyik alapvető feladata tehát az, hogy: a tudományos megismerés módszereibe bevezetéssel együtt ismertesse meg a tanulókat az esztétikai javak (művészeti értékek) elsajátításának módszereivel is, hogy ezáltal mélyebben és igazabban táruljon fel előttük a tárgyi és emberi valóság.” (GULYÁS 1978. 1.)

A kép, amely osztálytermi munkát ábrázol, nem a mellette található közlemény illusztrációja. A tantervmódosítást elrendelő útmutatást, azaz a tananyagcsökkentést, a pedagógiai-metodikai korszerűsítés szükségességét, a szervezeti feltételek fejlesztését tartalmazó, 1973/74-es tanévben életbe lépő rendelkezést értelmező cikkben többször előfordul a készségfejlesztés szorgalmazása. Az iskola e funkciójához illeszkedik az esztétikai nevelés, amely egyidejűleg több tantárgy feladata, de különösen a művészeti jellegű tantárgyaké.

A kép helyszíne modern tanterem: az ablakok, a csővázis, kétszemélyes padok, a hozzájuk tartozó támlás lócák alapján szinte meghatározható az iskolaépület kora, illetve a terem berendezésének időpontja is. A helyiség végében, a falnál gyermekek számára használható, elérhető és széles rakfelületű polcok magasodnak, rajtuk néhány könyv, társasjátékos doboz, gyermekjáték, abakusz. A zárható szekrény tetején kerámia virágváza áll, benne vágott virág, a falon két tányér. Az ablak alatt elhelyezett radiátor előtt felkopaszodott dísznövény. A szinte a teljes falat képező billenő ablakokon semmi sem akadályozza a fény szabad beáramlását.

A kétszemélyes, enyhén dőlt felületű asztalkák nem látszanak megfelelően nagynak a rajzóriai festéshez, a köztük lévő ülőhelyek sem biztosítanak elég mozgásteret a munkálkodáshoz. Éppen csak elférnek a rajzlapok, a gombfestékdobozok és az ecsetek mosásához használt folyadékot tartalmazó tégelyek, üvegek.

A gyermekek ülve dolgoznak, felállni nem célszerű, és nem is lehet. Ruházatukat köpeny védi, nyakukban nyakkendő. Alkotnak, azonban a kép nem ennek eredményét, hanem a folyamatot rögzíti. Az osztály előtt, a fölemelt rajztáblán mutatja be a tanítónő a mintát, amelynek művészi utánpótlása az elvárt feladat.

Az Óvodai Nevelés céljai – a testi fejlesztés és az ismeretek kialakítása – között ott szerepel a kollektivitás kialakításának feladata is: „Az óvodai nevelés programja megfogalmazza az óvodai nevelés célját. Konkrét eredményszinteket jelöl

- a testi fejlettség,
 - a közösségi érzés, magatartás és tevékenység,
 - a környező valóság megismerése és a környezethez fűződő kapcsolat terén.”
- (BAKONYINÉ 1974, 4.)

12. kép: A közösségi érzés. Történelmet játszunk...
Köznevelés, 1973. április 6. 7.

A *Tanító* című írás szerzője rámutat a demokratikus szemlélet, a közösségi érzés fejlesztésének lehetőségeire: „Szeptembertől új, fontos kérdésekben korszerűsített Rendtartás szabályozza az általános iskolák életét. A változások egyik fő iránya: az iskolai élet demokratizmusának erősítése, ezen belül a tanulóközösség, az ifjúsági szervezet szerepének növelése. [...] Lehetővé kell tenni, hogy 1–4. osztályosok, a kisdobosok megtanulják és gyakorolják a közösségi élet tennivalóit, szokásait, átvegyék hagyományait. A közösségi érzés, az együvé tartozás, a közös érdek, a közügy, egyszóval a „mi” tudatának kialakításában a tanítónak nagy szerepe van. Már egyes tanítási órákon adjuk meg a gyerekeknek a választás lehetőségét: például a több fogalmazási témából, a testnevelésórán a játékokból stb. időnként ők válasszák meg a nekik tetszőt, a nekik kedvesebbet. A magatartási és szorgalmi jegyek megállapításakor értékeljék önmagukat, és mondjanak egymásról is véleményt. Legyenek jogaik és kötelességeik az őrsi és a rajösszejövetelek megszervezésében, lebonyolításában.

A felnőtt vezető tartsa tiszteletben a közösség és önkormányzati szervének hatáskörét, ne helyettük, nélkülük döntsön, hanem velük együtt alakítsa ki a helyes álláspontot.” (SZABÓ 1973, 1–2.)

A közösségi élet ábrázolására seregnyi lehetőség adódik. Egyes-egyedül az 1973-as Köznevelés képeit áttekintve találkozunk a nem iskolai helyszínek között az országos diákparlament jeleneteivel, a négytusabajnokságról, a gyermekrajz-kiállításról, az emlékünnepegről, a mozgalmi tanácskozásról, kollégiumi konferenciáról, a pedagógusjelöltek országos találkozójáról, az úttörővezetők tanácskozásáról, a pedagógusnap állami ünnepségről, a berlini Világifjúsági Találkozóról referáló képbeszámolókkal. S iskolai helyszínhez kötődnek a gyakorlati foglalkozások vagy a KISZ-klubban zajló program, az iskolakollégiumi élet, az iskolaünnepségek képi bemutatása is. A közösségi élet – pusztán az úttörőmozgalom és a KISZ révén – részben kötődik az iskolához. A további megnyilvánulások regionális vagy országos jelentőségűek, s képi reprezentációjuk is ezt hangsúlyozza. Ezeken lapélre helyezett cikkekkel is reprezentált, többnyire neves politikusok (Gosztonyi Jánostól Aczél Györgyig) képviselik a kormányt, és szónoklatukkal a szocialista nevelési feladatokat, az ideális felnőtt és gyermek képét hangozzák.

A közösség más úton történő kialakításának lehetőségéről az 1973-as Köznevelés-évfolyamban direkt módon egyetlen kép tanúskodik. A fotó Rákospalotán, a Bogánics utcai iskolaotthon egyik ötödik osztályában lepedőbe és abroszba burkolt gyermekeket ábrázol, akik Dionüszosz-ünnepet tartanak. Tanáruk révén drámajátékkal tanulják a történelmet.

Három fénykép 1983-ból

A nyolcvanas évek fényképtematikáját az újonnan felépült intézmények, az átalakított iskolák, az új funkciókat képviselő közösségi terek, a tantermek és szaktantermek képei, de mindenekelőtt az iskolakísérleteket bemutató felvételek bővítették.

Akkor, amikor a Köznevelés vezető írása az úttörőszövetségben lezajlott tudományos tanácskozásról szól, amely a gyermek társadalmi szerepét hivatott körbejárni, jelenik meg a budapesti, XIII. kerületi lakótelep új iskolájáról készült rövid szövegből és három képből álló riport. A 700 fős blokképítmény a lakótelep lakosai számára épült, terjedelmes tornacsarnokkal és 80–90 fős turnusok étkeztetésére alkalmas étteremmel. Miközben a szakemberek arról értekeznek, hogy ellentmondás feszül a sokoldalúan fejlett szocialista személyiség kialakítása és a nevelés valósága, azaz a nevelő hatások minden színterén a normatívákba kényszerített gyermekkor között, egyre-másra felvetődik, hogy az iskolások nem tekinthetők homogén csoportnak. A család, az értékek, az érdeklődés, a kulturalizáció folyamataiban való érdekltség ellentmondásossága az egész napos nevelés megvalósítására buzdít.

13. kép: A budapesti Vízafogó lakótelep új iskolája

Köznevelés, 1983. október 28. 14.

Az új – a testi és a családiásan gondoskodó nevelési aspektust is hangsúlyozó – oktatási intézmény tanterme puritán. A legszükségesebb bútorokat tartalmazza, s a frontális oktatásnak megfelelő módon felszerelt. Két padosor látható. Két-két gyermek használ egy-egy csővázast, korosztályuk számára testhezállót, a korábbiakhoz képest nagyobb rakfelületű – azaz nem csak írásra használható – asztalt. A tanulók széken ülnek, nem mozdíthatatlan padon. Az osztályterem falát széles sávban borítja az a táblaszerű, mozgalmasságú felület, amelyre az igények szerint váltakozva üzenetek, feladatok, képek, rajzok és a közösség életét szabályozó tárcsák kerülhetnek.

A gyermekek között akadnak, akik köpenyben, s vannak, akik – családjuk anyagi lehetőségeire is utaló módon – személyi ruházatukat eltakaratlanul ülnek, s a padra hajolva önállóan írnak. Az író tanulók egyike fölé hajol a fehér köpenyes tanítónő, és a kezével irányítja tanítványa kezét.

A szakfolyóiratok ismételten hírt adnak újonnan épített vagy átalakított iskolákról. Ilyenkor az épületet kívülről ugyanúgy bemutatják: a Maglódi úti tizenkét tantermes intézmény csupa üveg falai magukban foglalnak egy napközistermet, könyvtárat, természettudományi előadót s két gyakorlati foglalkozáshoz tervezett termet. Igaz, a demográfiai hullám következményeként megjelenő húsz tanulócsoporthoz számukra e sokféle funkciójú terek mindegyikét oktatásra kell használni.

A természettudományi előadó világos, kerámia-burkolatú padlózatú helyiség. A terem laboratórium-szerűen steril: kutatói munkálkodást feltételez. Három padosort helyeztek el a tanulók részére, többnyire kettesével. A munkafelület rendszeresen kialakított és terjedelmes. A tanár a frontális oktatáshoz illő teret némileg átszervezte. A tanuló párok egymástól függetlenül dolgoznak a tanár felügyelete mellett.

Budafokon a csehszlovák művészeti alapiskolák mintájára 1981-ben kezdték el az alapfokú művészetoktatás magyar modelljének kidolgozását. A zeneiskolában festészetet, grafikát, szobrászatot, bábozást, színjátszást tanítanak a karéneklés, balett, népi tánc és művelődéstörténet mellett. A művésztanárok vezette foglalkozások a tevékenységnek megfelelő, az iskolai hagyománytól eltérő terek kialakítását tették szükségessé (a balett tanszak például egy vendéglőből kialakított teremben működik), és az iskola nevelői-oktatói saját tantervhez illesztett, új, egyéni tanári eljárásokat alkalmazhatnak. Az iskolatípus-kísérletben nem művészeket képeznek a gyermekekből, hanem kreatív művészetbarátokat.

A felvételen a maguk készítette maszkokban pózolnak a tanulók.

14. kép: A Maglódi úti iskola természettudományi előadója

Köznevelés, 1983. november 18. 5.

15. kép: Maszkot készítő gyermekek

1983. december 2. 4.

A hatvanas évek kollektivitásra hivatkozó, a ténytudás átadására koncentráló, de leginkább munkára nevelő iskolája lépcsőről lépésre alakul át. A szocialista erkölccsel rendelkező, mozgalmi emberré nevelésben az iskola mellett az iskolával együtt egzisztáló ifjúsági mozgalom is szerephez jut, s ebben a ténykedésében nem lanygul. A kisdobos- és úttörőélet megjelenítése, a közösségi ünnepek demonstrációinak ábrázolása mellett hamarosan a tantárgyi kísérletek, az iskolakísérletek, a testi, a művészeti nevelést hangsúlyosan vállaló iskolák képi megjelenítésével találkozunk.

A szakajtó közleményeiben körvonalazott gyermek képe így ez időben gyorsan változik, egyre-másra az új funkciókkal kiegészülő iskolai tér használójaként tűnik föl. A gyermek képe az ideologikus normarendszer célja s egyben megjelenítője.

A KÉNYSZERŰ TANULÁS ÉS A HELYSZÍNEI

A tanulásra kényszerítő szerepek, eszközök és eljárások egész rendszere kanonizálódott az európai kulturális áthagyományozódás valamennyi mintázatában. Abban is, amelyet a Kárpát-medencében ismerünk, s amelynek végeredményeit ma is tapasztaljuk. A kényszerítő vagy a kényszerre figyelmeztető szimbólumok, a szimbolikus aktusok vagy a reális folyamatok és tárgyak mindhárom antropológiai térben megjelennek, azaz a pedagógikum teljes univerzumát áthatják. Ennek önmagában is rá kell mutatnia arra, hogy ez közösségteremtő, iniciáló folyamat, s éppen ezért nemcsak mindenkinek részt kell vennie benne, de az értelme is megkérdőjelezhetetlen. Illetve, ha megkérdőjeleződik, az a közösség büntetését váltja ki. A szabályozó s így kényszerítő szerepek, eszközök, eljárások között a téri elrendezés, a személyes térhasználat, a személy megjelenítése, a folyamatszabályok hangoztatása és képviseltetése, a mindezeknél rejtettebb, a kulturális áthagyományozás folyamatában jelen lévő stratégiák is megtalálhatók az intézményes iskoláztatásban.

A kényszerített oktatás nem a szocialista nevelésügy sajátossága, de a benne értékelt pár- és csoportkapcsolatok milyensége bizonyos rangsorokat hangsúlyoz.

Rejtett értékorientációra utal, hogy az ép-sérült ember dichotómiájával kezdetben kizárólag a szűk olvasóréteget elérő pszichológiai karakterű közlemények foglalkoznak (vö. MARTON 1970), majd utóbb a neveléstudományiak, ámbár ugyancsak ismeretterjesztő módon. A pedagógiai karakterű művekben a fogyatékosokról nem tudnak úgy beszélni, mint azokról, akik összetett személyiséggel rendelkeznek: a személyiség egészéről való állítások helyett az ép emberek értékeinek némelyét normának tekintve végeznek összehasonlításokat, fogalmaznak meg értékállításokat. A szocialista pedagógiai szakajtó képvilágát vélhetően nemcsak azzal jellemezhetjük, hogy az ép és egészséges testet mutatja, hanem hogy ezeknek a testeknek, természeti voltukon túlmutatva, a társadalom jelentésadó folyamataira is vannak utalásaik. Mi több, ez a világ éppen azzal jellemezhető, hogy a kultúra jelentéseinek képviselésében többnyire ép embertesteket használ. A fogyatékosok pedig a tudományos gondolkodás tárgyai maradnak.

A dominanciakifejezések egyik formája a szervezeti élet bemutatása, szabályrendszerének szüntelen megjelenítése vagy felemlegetése. A csoportszervezés legnyilvánvalóbb korabeli orgánuma az *Úttörővezető* című folyóiratban ölt testet.

A tanulás helyszínei – szakkör, mozgalmi élet (1976)

1976-tól a gyermek közösségeit bemutató képek sorában az eddigiekhez képest gyakrabban láthatók az önálló tanulásra, a szakköri tevékenységre és a tanulásra motiváló mozgalmi életre utaló vagy azt közvetlenül megjelenítő képek. Az iskolai terekben olvasható maximák a szocialista ideológia főbb alakjai szavaival buzdítanak a tanulásra, a programokat hirdető faliújságokon is ilyesféle felhívások olvashatók („A tudás hatalom”; „A tudás a legértékesebb fegyver”; „Tanulni, tanulni, tanulni!”). E képváltozatot az szorgalmazza, hogy ekkor jelent meg az iskolaügyre is kiható közművelődési törvény.

Az 1976. évi közművelődési törvény szerint a szocialista nevelés legfontosabb célkitűzése annak a kulturális elmaradottságnak a felszámolása, amely a dolgozó osztályokat évszázadokon keresztül sújtotta. A törvény valamennyi állampolgár számára meg kívánta teremteni a lehetőséget, hogy igénybe vegye a művelődéshez szükséges legfontosabb eszközöket és intézményeket; szervezte és ösztönözte a dolgozók művelődését. A szocialista társadalom kiépítése, a termelés, a tudomány és a technika fejlődése, illetve a társadalmi tudat fejlesztése az időszak emberétől egyre szélesebb műveltséget kíván meg – szól az érvelés. A műveltség fejlesztése világképpileg kötelező. A fejlett szocialista társadalom igénye az általánosan és szakmailag pallérozott, folyamatosan művelődő, szocialista világnézetű, közösségi gondolkodású emberek formálása annak érdekében, hogy a magyar nép valamennyi tagja részt vehessen a kultúra elsajátításában, létrehozásában és ápolásában.

A magyar szocialista nevelés embereszménye az olyan személyiség, aki az egyéni érdekek helyett a közösségi érdeket helyezi előtérbe, aki kedveli a munkát, szeret közösségben és a közösségért dolgozni, kész egyéni áldozatot hozni, képes tájékozódni az életben, hú az osztályharcot vezető munkásosztályhoz, felismeri, melyek az egyéni feladatai az osztályharc különböző szakaszaiban; olyan ember, aki életvidám, művelt és bátor. Ezért különösen fontos feladattá emelkedett a közművelődés fejlesztése és ennek érdekében az iskolai szakkörök, illetve az egyéb iskolán kívüli közösségi tevékenységek, ezek közül is az úttörőmozgalom, amely a gyermekeket a munkára nevelte és az együttműködésre szoktatta.

MEGFIGYELÉSEK

Megállapítható, hogy a szakfolyóiratok képanyagának tartalma gyorsan képes követni a pedagógikum elvárásait. A folyóiratok gyermekképpel kapcsolatos szöveges és képi közleményeiben minden esetben gyors változás következik a határozatok, rendeletek megszületése nyomán. Így például 1960 után, amikor a Nevelési Terv szerzői közzétették, hogy a szocialista embertípus tulajdonsága az ipari munkásságon kívül megjelent a szövetkezeti parasztságban is, e csoportok képi képvisellete megnőtt. Annak ellenére, hogy az osztálytermek képe nem a munkások és a parasztlakásának jellemzői irányába változott: éppenséggel a kispolgári giccs, a kisüzemek tucattermékei és a polgári-értelmiségi értékek tűnnek egyre-másra föl. S ekként a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága által 1972-ben engedélyezett tantervi pluralizmust is képek sora népszerűsíti, s korszerűsíti

pedagógusok sorát, munkálkodásukat fényképezik majd, vagy arról tudósítanak, miként készül a tanárszakma a tantervi módosításra, illetve miként fogadják be az 1978-as rendelet vagy az 1985-ös törvénykezés eredményeit. A vizsgált időszakban a képi megjelenítés propagandisztikus célja változatlan maradt, annak horizontja azonban szélesebbre növekedett, s ennek csak egyik jele, hogy 1980-tól eltérő pedagógiai programokról, sokféle választható tankönyvről, változatos oktatási eljárásokról, az iskolai szabadság megannyi formájáról esik szó. 1985 után a Gázsó Ferenc miniszterhelyettes engedélyezte alternatív iskolák, nyolcosztályos gimnáziumok szerveződése is képek tárgyává válik.

A magyar neveléstudományi szakajtó képvilágára egyöntetűen jellemző, hogy valamennyit felnőtt készítette, s a művek egy olyan felnőtt látását képviselik, aki a felvételeket kizárólagosan esztétikusan megformált illusztrációnak tételezi. A gyermeki látás aspektusait szinte egyes-egyedül a gyerekrajzok képviselik, ezek legtöbbje az *Óvodai Nevelésben*, alkalmilag *A Tanítóban* jelent meg.

De milyen állítások jellemzők a fényképekre?

A képek narratívák: néhány – többnyire kevés, de intenzívnek feltüntetett – jegyük által történetet képviselnek. Maguk a történetek hol háttérbe húzódnak, s kizárólag a rájuk utaló jelek megfejtése szolgálja az értelmet (pl. ha egy állami vezető úttörőnyakkendővel a nyakában gyermekekkel társalog), hol már a jelentésszerű részletek nélkül is azonosítható a történet (pl. ünnepi felvonulás). Máskor a képi történet értelme, ha az vizuális módon felfejthetetlen, csupán szónyelvi segítséggel tárul fel (képalírások, hosszabb szöveges értelmezések). A narráció önálló formája, amikor időben egymás utáni pillanatokat ábrázoló, szalagszerűen elrendezett képsorozat ígéri a történetiséget.

S mintha a szabályosnak elgondolt narráció kelléke lenne az, hogy az elbeszélő képen az arányábrázolás életszerű, azaz a köznapi látás sajátosságait tükrözi. A narratív felvételek értékpontjai meglehetősen szűkösek: az oktatás tereiből származnak, többnyire egyetlen intézményhez, az iskolához kötődően.

A narrációban a szocialista világképre utaló szimbólumok mindhárom antropológiai térben szerepelnek, de leggyakrabban a másodikat képviselő, az iskoláztatás és a nevelés terét adó helyiségekben. Az első antropológiai teret adó ruházat is kaphat szocialista értelmet, ha az egyenruha vagy ruhakiegészítő.

A narrációban az intézményi tér elemeinek bemutatása mellett jut szerephez az emberi test. Az embert vagy portréval jellemzik, amikor az identifikálást az arc végzi el, vagy az egész test bemutatásával, ekkor azonban egyre-másra a testi viselet kerül előtérbe, és nem az individuum, hanem annak szerepe hangsúlyos.

A test, amely a személyiség képi képviselete, rendszerint ép – nyilván, mert értékelt teljesítménye is az. A pedagógiai kiadványok a vizsgált korszakban a jelen bemutatására gyakorlatilag nem alkalmazzák a sérült test ábrázolását, ám bár az ép–sérült dichotómiát igen.

Mindezek vajon a lapot konstruáló közeg vagy az általuk elképzelt olvasó antropológiájára jellemzőek? E kérdések szétszálazására az ikonográfiai módszerek önmagukban nem adnak választ: egyéb források vizsgálatát igénylik.

A nevelés helyszíne

A képek vizsgálata alapján tetten érhető a szociológiai kutatók által jól ismert jelenség, amely szerint az ismeretek származási helyeinek forrását tekintve nem a család áll az élen, hanem a kortárcsoport. A személyek közötti, vizuálisan megragadható rangsorok egyikében a tanár és a diák kettőse tűnik elő. A többnyire magányos, domináns (attribútumokkal szimbolikus megerősített szerepű) tanárral szemben a tanulói minőségük szerint homogén diákság képezi az ismeretbefogadó csoportot.

Az iskola intézménye e képek szerint a szocializáció két helyszínéhez is teret szolgál. Ismert, hogy az oktatás intézményi helyként kevésbé hatékony, mint a benne létrehozott kortársi közösség.

Az iskolai terekkel, főként a tantermekkel kapcsolatban megállapítható, hogy amíg az 1950-es években elsősorban a tudáselsajátítás helyszínéül szolgáltak, az 1960-as évektől a célszerűség mellett egyfajta esztétikai szerephez jutottak. Az iskola és a frontális oktatáshoz berendezett tantermek többnyire nem tűnnek túldíszítettnek: a cserépben nevelt, polgári vagy kispolgári otthonokra jellemző, kevés gondozást igénylő növényeken, a diákoknak szinte elérhetetlen magasságú polcokon sorakozó könyveken és a játékokon kívül elsősorban szocialista szimbólumok (csillag, ideológusok és államférfiak képei és szobrai stb.) fedezhetők fel, többnyire úgy elhelyezve, ahogyan a hozzájuk hasonló, díszítésre szolgáló bútorok, képek és dísz tárgyak a lakásokban állnak.

A hetvenes évektől a tanterem funkciói bővülnek: alkalmassá válna a játékra, közösségi életre, munkára, egy komplexebb tér benyomását kelti.

A testtel történő meghatározás

A neveléstudományi sajtó képei a közösségekről, a közösségi körökről, a közös terekről, a terek strukturálásáról, a közösségi szerepekről, a szerepazonosításokról referálva járulnak hozzá a képnéző szocializációjához. E felvételek túlnyomó részében testük lenyomatával képviselt emberek láthatók. A másik ember képe tapasztalás forrása és útmutatásokat tartalmaz: arról, hogy melyek is lehetnek a néző számára elfogadandó, a példa nyomán akár követésre is alkalmas értékek, amelyek támogatják a közösségben történő szereplést és az én érvényesülését. A kép szerzője és a lapot konstruáló csoport egy kulturális pozíciót hangsúlyoz.

Ekként a folyóirat is identifikációs eszköz, többnyire egy szakmacsoport, egy szakma, egy tudomány, egy társadalmi praxis, egy intézménykör, egy műveltségkép, egy antropológia s egy világkép megjelenítője. De abban a kérdésben, hogy az 1960–1980-as években – az antropológiát illetően – hogyan konstruálódott a vizsgált kérdés, jutott-e valódi szerep a testképek számára, s ha igen, miként is, nem egyszerű állást foglalni.

Az, hogy a testreprezentációra kifogástalan s nem sérült korpuszokat használ a pszichológiai és pedagógiai sajtó, nem tekinthető a szocialista világképből következő nevelésügy sajátosságának. A felvilágosodással formálódó tudományosság, amely a kognitivitás

standardjainak előállítását tűzte ki célul, a megismerés sajátos kultúráját körvonalazta: ebben csaknem kizárólag az ép, az észleleteket legkevésbé torzító érzékszerveket méltányolta a tapasztalatokhoz jutás folyamatában. Az értékes tudáshoz – állítja ez a történetileg jól definiálható elképzelés – úgy jutunk, ha az információszerzéskor sem torzulnak a megragadott jelek. Az egészséges és a teljes (mi több: a fiatal és a szép) test a modern világ minden egyes egyéntől elvárt normáinak egyike, s ezt a normát lényegében a marxizmus–leninizmus ideológiája, a szocialista világkép neveléstudománya is magáévá fogadta. A világ ellentmondásaira a fizikum abnormitása utal, s ennek megjelenítésére (vállalva ezt a diszkriminációt is) a vizsgált korszak hazai nevelésügyének sajtója képi ábrázolataiban sem vállalkozik.

A fizikai másságtól való idegenkedés az európai kultúrák világképképző elemének tűnik, s az ezekre épülő kulturális normák mindig akadályozták a testtel történő szabványtól eltérő azonosulások elfogadását, az ezeket képviselő jelképek terjedését, de azt is, hogy a szabályostól eltérő érzékelési specifikumokból származó tapasztalatokat pozitívumként értékelje, vagy akár értéknek fogadja annak csoportidentitást képző elemeit.

E korszak testet ábrázoló képeinek narrációjában szerephez jut az ember, de a test nem az individuum jellemzője, hanem a közösségé. Ezért megfosztódik szabálytalanságaitól, karakteres vonásaitól, s lehámlik róla minden, ami esetleg biológiai vagy kulturális más-ságáról referálhatna. Köpenybe, nyakkendőbe, félkatonai ingbe–blúzba burkolt korpuszok, amelyek nem a független személyiség kiteljesítői, hanem a szempontrendszereket konstruáló közösségbe olvasztó elemek. Ez a személyiség steril: egyszerre látszik értelmiséginek és bürokratának, képzett munkásnak és művésznek; benne, ahogyan a korszak erről vélekedik, minden becs megmutatható. A képen látott személyiségek a közösség megjelenítői: az én beleolvad a közösségbe, s ennek során azokkal az attribútumokkal jellemződik, amelyek a közösség értékeivel azonosak.

A gyermek testének fontosságára utal, hogy az iskolai terekben a hatvanas évek közepétől követhető módon megváltozik az iskola bútorzata. A tanulás valódi helye a pad, amely a tantermetek uralja: a rögzített, sorba rendezett, enyhén döntött, írásra jól használhatónak gondolt, párosok befogadására alkalmas padosorok helyett a vízszintes munkafelületű, változatos elrendezésre módot adó, tanulópárok ültetésére alkalmas asztalok jelennek meg, bár ezekből többnyire sorokat képeztek. A pad jóformán az egyetlen iskolabútor, amely a gyermek testének méretére készült, igaz, az egyedek közti variációt nem követi. A pad, amely társadalmi-nevelési pozíciót jelent (különösen a dobogóra állított vagy egyszerűen a padokkal szemközt álló tanári asztalt figyelve), egyben állásfoglalás is, amely mindenekelőtt a gyermek teste fölött igényelt szabályozást, uralmat, továbbá cselekedtetésének lehetőségeit képviseli.

Az állandó tényező: a gyermek képe

A szocialista-kommunista világképet és filozófiát követő nevelésügy valamennyi szegmensében, így az iskoláztatás tereiben is szimbólumok képviselték az állampárt felügyelete alatt működő oktatásügyet. Az eszmét képviselő, nemzetközileg egyezményes s a pedagógikum

helyszíneit változatos módon uraló szimbólumok: a vörös zászló, a szabályos ötágú vörös csillag, az egymáson keresztbe helyezett sarló és kalapács, a felemelt ököl – s hozzájuk hasonló szimbólum a gyermek is. A gyermek képe változatos szimbólumképzéshez nyújt alapokat: e szimbólumok egyszerű vagy összetett módon ugyancsak az univerzális szocialista eszmeiség megnyilatkozására adnak módot; általa a kommunista jövőre, a tudományos tudásra, a szociális kötelességekre, a sokféle módon megjelenített közösségi élet ábrázolásával az individuum közösség alá rendeltségére, a társadalom életében alapvető munkásosztály munkájára hivatkozás által a kollektív cselekvés értékeire történik utalás. A gyermeket bemutató kép ellentételezésre is alkalmas: a múlttal, a megállapodottal, a reménytelenséggel szemben pozitív tartalmat képvisel, egyúttal a közösség feladatát, célját és vágyát is kifejezi.

Ugyanakkor a gyermek képe szinte bármire felhasználható. A hatvanas években éppúgy megtalálható a termelőmunka és az iskola kapcsolatát érzékeltető fényképeken, mint a hatvanas-hetvenes évek fordulójának bukásmentes iskolával kampányoló felvételein, az oktatási kísérletekben, az iskolakísérletekben, a fakultációs programokon, a tantervi reformokat bemutató riportokban – azaz (a tanárokkal és az iskola intézményével együtt) éppen az állandóságot képviselik a politikailag-oktatáspolitikailag gyorsan változó pedagógikumban.

ÖSSZEZÉS

Az *Óvodai Nevelés* a vizsgált időszakban mindvégig a gyermek elsődleges antropológiai terére fókuszál. Időnként a második tér is felbukkan, de annak továbbra is főszereplője marad a gyermek. A *Tanító* képei között a képsorozatok kapnak jelentőséget: általuk nem a képek belső narrációja, hanem a több kép által létrejövő történet hangsúlyozott. A *Köznevelés* a tanár felügyelte, jelképekkel telített osztálytermet és a tanuló képét használja leginkább a tudás fontosságának megjelenítésére. Az *Úttörővezető* a szocialista pedagógia egyik szegmensének, a közösségi és mozgalmi nevelésnek a hangsúlyait és képi megjelenítési módjait képviselte.

Annak ellenére, hogy a hatvanas évek szaksajtójának képei az internacionalista elveket és a szovjet modellt, a hetvenes évekéi a mikrotörténeteket, a nyolcvanas évekéi az ideológiai bizonytalanságokat képviselték, a fotódokumentumok a szocialista elvek szerint alakuló tudás számos példáját vizualizálták. A közösség által értékelt tudást a gyermek éppúgy szimbolizálta, mint a gyermeket tanító felnőtt, a tanításhoz szükséges eszközök, az iskolai terek és a közösségi cselekvések.

Ha a gyermekképek tematizációját vizsgáljuk, megállapítható, hogy az hűen követi az ideológiai-politikai-oktatáspolitikai változásokat. A felvételek mindegyikében tetten érhetők a Csányi Vilmos által leírt, humánológiai alapú csoportszerveződés alakzatai (CSÁNYI 2010). Ezen a szinten tehát a szocialista-kommunista nevelésügy épített az emberi fajnak a szocializációban szerephez jutott, közösségteremtő humán képességeire, s a maga szimbólumokkal terhelt, hangsúlyokkal felékített, önmagát megjelenítő rendszerét igyekezett hozzáilleszteni az ember etológiai alapú antropológiai, szabálykövetéssel jellemzett sajátosságaihoz.

Az etológiai szerep szerint azonosítható jelenetek egyben a szocialista nevelésügy horizontjára felemelt helyszínek is: így mindenekelőtt az iskola, amely egyben munkahely, játszóhely, otthon, kutatóhely és művészi alkotás helye, ahol közösségi normák által szabályozott mindenkinek minden cselekvése. Ahol oktató- és egyben nevelőfelügyelet biztosítja a normák szerinti létezését, s a normákat és a felügyeletet szimbolikus tárgyak és események, továbbá rituális cselekvések biztosítják. Szocialista-kommunista tartalmak kizárólag a képek e síkján jelennek meg.

A vizsgált korszak gyermekképe – mind a szöveges források, mind a képek tanúsága szerint – nem választható el az időszak vilásképeinek megfeleltetett emberképétől: gyermek és felnőtt antagonisztikusnak látszó összehasonlítása mentén történik a narráció. (Másfajta összehasonlításra is alkalmas a gyermek: múlt és jelen, jelen és jövő is munícióhoz jut a gyermekképek jóvoltából.) A gyermekkép (és a gyermekkortörténet) különösen összeforrottnak tűnik az iskolai képviselő révén az emberkép részét képviselő nőképpel, s ugyan távolabbi, de mindig szoros kapcsolatot mutat a családdal, a mentalitástörténettel.

Az ötvenes évek végéről, a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évekről ideológiától függő módon referálnak a különböző képes neveléstudományi folyóiratok. A sokszor beállított, aggályosan komponált felvételek arról vallanak, hogyan töltötték ki a számukra konstruált iskolai tereket a korszak diákjai, tanárai. A periodikák olvasóira jellemző fotók, illusztrációk jelennek meg. Közös sajtóságuk is van: feladatuk a normaképzés.

Közös norma jellemzi a képeken megjelenő személyeket, de közös normát képviselnek a szimbolikus értékű tárgyak is. Az iskolában az ötvenes évektől elvárt a köpeny használata, amely által mindenki egyformává vagy legalábbis hasonlóvá válik. A köpeny eltakarta az alatta hordott ruhát, amely elárulhatja, ki honnan származik, milyenek a családi, anyagi körülményei. Egy időben a fiúk és lányok hajviselete is olyannyira hasonló, hogy első ránézésre elgondolkodik az ember, melyik nemhez is tartozik a tanuló. Az egyenjogúság szelleme kényszerítette létezni ezt a divatot.

A hatvanas évek végétől készített fotók többségén a tanárok kettős szerepben jelennek meg: a diákok között már-már pajtási magatartásban, túlradó figyelemmel és boldogan, máskor pedig kiemelkedve közülük, felsőbbrendűként, oktatói komolyságban.

Az a gondolat, hogy az iskola nem játszótér, a hatvanas évek végéig jelenik meg az illusztrációkon. Oda tanulni kerültek a diákok, nem szórakozni. Az iskola szabályokkal meghatározott munkahely, dolgozói fegyelmezetten és figyelmesen összpontosítanak a feladatukra: felkészülnek a kommunista jövőre. A padok elrendezetten, mértani rendben állnak, a diákok fegyelmezetten a padokban ülnek, a tananyaggal foglalkoznak. A tanterem táblái, táblázatai, feliratai, képei, bútorai a tananyag felé irányítják a figyelmet. A falakon az ötvenes években nincs vagy csak kevés kép, díszítés található. Később a tanterem családiasá válik, és a hetvenes évekre megjelenik a televízió is mint oktatási eszköz, a terem fókuszpontjában kiemelve, elkülönítve.

A közösségi tevékenységek rendszeresen szerepelnek az illusztrációkon. Együttes tanulás, délutáni foglalkozás (szakkör), kirándulás, szórakozás. Oldottabb hangulatot idéznek, mint a tanórai munkákat bemutatók, s ez az oldottság a tanórai oktatást kiegészítő

mozgalmi tevékenység ábrázolatain is ellenőrizhető. A kollektív munkára, általában a munkára nevelés az iskola célja.

Önmagában jelentéssel, hogy a felvételek tanúsága szerint a gyermek elsődleges iskolai tere a tanterem. E tanterem a hatvanas évek végétől a filozófiára és pedagógiára egyszerre figyelő magyar iskolaépítéskor jóvoltából kezd átalakulni az oktatás és nevelés otthonává, s utóbb inkább a tanulást megtanító helyszínné alakul.

Ha a legfőbb iskolai teret, az osztálytermet a reprezentáció terének tekintjük, s az ilyesféle használat nem állt távol a szocialista eszmét tartalmilag-formailag számos helyen képviseltető nevelésügyi szándéktól, akkor annak komplex szimbolizációját is le kell írni. Abban a terem alakja, megvilágítása, a tanulók és az oktatók munkálkodásához szükséges iskolabútorok, a világkép hangsúlyos elemeit (internacionalizmus, tanulás, tudás, jövőkép, munka, művészet, nemzeti hagyományok stb.) képviselő, a szimbolizmust direkt módon vállaló tárgyak, megjelenítések együttest képeznek a saját antropológiahatáraikban sokféle módon jelzett felnőttekkel s tanulókkal. A társadalom értékhierarchiáját képviselő, a szimbolikáját tekintve rendkívül redundáns tér a tanulási viselkedést s az ennek alárendelt nevelést határozza meg.

A vizsgált időszak végével a modern iskola fénykép-reprezentációját az új iskolai tanterem, a flexibilis belső terek, a könyvtárak, előadóterem, aulák, tornacsarnokok, szabadidős és sportlétesítmények adják: e tereket, miképpen korábban az osztálytermet is, a gyermek használja.

A gyermek képeken történő ábrázolása a gyermeket a szocialista világképi szimbólumok közé emeli, mégpedig annak összetett alakzatai közé. Az egyszerű szimbólumokhoz (vörös csillag, zászló, sarló és kalapács, fölemelt ököl, Internacionálé stb.) képest komplex, de még jól azonosítható tartalmak megjelenítője, amelyhez az alapot a biológikuma (gondozásra szoruló teste-lelke-elméje, kedvessége stb.) és társadalmi rendeltetése, a tőle elvárt közösségi szerep (a gyermek mint megváltó; a jövő letéteményese; a társadalmi eszmény megvalósítója) szolgáltatja. Ugyanakkor, mivel e szocialista-kommunista utalások kifejtésére nem csupán a gyermek képe alkalmas, a szimbólumok polivalenciája hozzájárul ahhoz, hogy a gyermek és a felnőtt közt ne legyen éles különbség. Éppen ezért nem lehetetlen, hogy e szimbólumképzési gyakorlat tovább erősítette a gyermekkor és a felnőttkor közötti éles határ eltűnésének folyamatát (vö. PUKÁNSZKY 2003; SÁSKA 2004).

Több ponton is felvetődött, hogy mindaz, amit a kutatók a szocialista pedagógia részének tartottak, korábbi világképek maradványai: onnan származnak a gyermekkép utópisztikus vonásai, illetve megváltói – jövőt szimbolizáló – átértelmezése. Ugyancsak a keresztény elvek (a térszervezésben többnyire nyugati, de némelykor – a gyermekhez kötődő képzetekben – keleti keresztény elvek ezek) szerint korábban megfogalmazott európai mentalitás következménye, hogy az ép test emelődik be a szaksajtó által elvégzett jelképképződési aktusokba.

A szocialista pedagógia kérdéses időszakában a szaksajtó képeire mindenekelőtt a meggyőző vagy propagandisztikus funkciót találjuk jellemzőnek. Már a nevelésügyi helyszínek kiválogatásának is szerepe van, de még inkább e helyek alakjainak, a látható szituációnak.

Legbeszédesebb, a kor világgépének pedagógiai ikonozszféráját rögzítő vonása a szituációk világának háttere: mindazok a dolgok, amelyek mintegy véletlenül kerültek rögzítésre. Ha *Baudrillard* (1994) megfigyelésére hagyatkozunk, akkor – mivel a modern korszakra s a poszt-modernre vagy az anyagszerűség, vagy a jelszerűség a jellemző, s mivel nagyszámú szimbolikus tartalmú elem uralkodik a pedagógiai sajtófotók nyújtotta látványon – tekinthetjük e fényképeket a modern kor előtti időszak fossziliájának is. Egyébként hasonló atavizmusra utaló eredményre jutottak azok a vizsgálatok, amelyek iskoláztatásban részt vevők iskolára vonatkozó metaforáinak eredetét vizsgálták (VÁMOS 2001a, 2001b; GÉCZI 2006d).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- ACZÉL GYÖRGY (1988): Makarenko időszerűsége. *Köznevelés*, 17. sz. 3–7.
- BAKONYI PÁL (1982): A tanulók marxista–leninista világnézeti nevelése. *Óvodai Nevelés*, 1. sz. 1–3.
- BAKONYINÉ VINCE ÁGNES (1974): Nevelési eredményvizsgálat az óvodában. *Óvodai Nevelés*, 1. sz. 4–13.
- BALÁZS MIHÁLY (1973): „Az olvasó érezte magáénak a Köznevelést...” Interjú Ilku Pál miniszterrel. *Köznevelés*, 1. sz. 3–4.
- BALÁZS MIHÁLY (1978): Cigány tanulók az általános iskolában. *Köznevelés*, 22. sz. 3–6.
- BALOGH ALBERTNÉ (1988): Egy nyugdíjas óvónő tapasztalatai a differenciált nevelésről. *Óvodai Nevelés*, 9. sz. 316.
- BASKA GABRIELLA – NAGY MÁRIA – SZABOLCS ÉVA (2001): Magyar tanító, 1901. *Iskolakultúra*, Pécs.
- BÁTHORY ZOLTÁN – FALUS IVÁN (szerk., 1997): *Pedagógiai lexikon*. Keraban Kiadó, Budapest.
- BAUDRILLARD, JEAN (1994): *Simulacra and Simulation*. University of Chicago Press, Ann Arbor.
- BAUMANN ZYGMUNT (1976): *Socialism: The Active Utopia*. Holmes and Meier, New York.
- BOEHM, G. (Hrsg., 1994): *Was ist ein Bild?* München.
- CSÁNYI VILMOS (2010): Oktatáspolitikai problémák egy humánétológiai rendszerszemlélet tükrében. *Iskolakultúra*, 1. sz. 3–13.
- FRIDVALSZKY GYULA (1973): Együttműködés – egységes pedagógiai irányítás. *Úttörővezető*, 10. sz. 18–20.
- GÁSPÁR LÁSZLÓ (1978): *Egységes világgép, komplex tananyag*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- GÉCZI JÁNOS (2005): Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia elő- és utóélete a pedagógiai sajtóban. *Magyar Pedagógia*, 3. sz. 241–362.
- GÉCZI JÁNOS (2006a): A pedagógiai szakajtó. 1956. *Educatio*, 4. sz. 511–538.
- GÉCZI JÁNOS (2006b): A szovjet pedagógiai minta. *Iskolakultúra*, 9. sz. 24–38.
- GÉCZI JÁNOS (2006c): A szocialista gyermekfelfogás s a túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. 1956–1964. *Köznevelés*. *Magyar Pedagógia*, 2006. 2. sz. 147–168.
- GÉCZI JÁNOS (2006d): A tudásátadás történeti formái és az iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, 9. sz. 3–25.
- GÉCZI JÁNOS (2007): A '60-as évek tanárképe. Ikonológiai megközelítés. Pedagógusképzés a 19–20. században – európai kitekintés. Nemzetközi neveléstörténeti konferencia. PTE Ilyés Gyula Főiskolai Kar, Szekszárd, 2007. június 1–2.
- GÉCZI JÁNOS (2008): Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segéttudománya. In Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 180–193.

- GÉCZI JÁNOS (2009): *A térszimbolizáció megjelenítése a hazai szaksajtóban. 1960-as évek. Elhangzott: VI. Kiss Árpád Emlékkonferencia. 2009. szeptember 18.*
- GULYÁS JÓZSEF (1978): Az esztétikai nevelésről. *A Tanító*, 1. sz. 1–2.
- GYŐRI GYÖRGY (1973): Egész nap az iskolában. *Köznevelés*, 1973, 1. sz. 6–7.
- HALÁSZ FERENC (1981): Kecskeméti kerekasztal a nyelvtanulásról. *Köznevelés*, 29. sz. 11.
- HARSÁNYI ERNŐ (1983): Néhány megjegyzés tanulóink világnézeti neveléséhez. *Úttörővezető*, 3. sz. 7–9.
- HORVÁTH MÁRTON (1978): Köznevelésünk rendszere a történelem mérlegén. *Köznevelés*, 22. sz. 18–20.
- KÁDÁR JÁNOS (1974): *Válogatott beszédek és cikkek*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- KÁDÁR JÁNOS (1985): *A békéért, népünk boldogulásáért*. Beszédek, cikkek 1981–1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- KANIZSAI DEZSŐ (1960): A marxista dialektika mint módszer a logopédiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2. sz. 184–193.
- KELEMEN ELEMÉR (2003): Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19–20. században. *Iskolakultúra*, 2. sz. 47–56.
- KÉRI KATALIN (2003): Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. In Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 229–245.
- KIRÁLYNÉ DÉVAI KATALIN (1981): Az énkép és az anya-gyermek közötti kapcsolat összefüggései. *Óvodai Nevelés*, 1. sz. 16–21.
- KIS-MOLNÁR CSABA – ERDEI HELGA (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 246–286.
- KISS ÁRPÁD (szerk., 1971): *Ötödik Nevelésügyi Kongresszus*. Budapest, 1970. szeptember 28–30. Athenaeum Nyomda, Budapest.
- KOVÁCS SÁNDOR (1971): Milyen legyen a hetvenes évek úttörőprogramja? *Úttörővezető*, 1. sz. 1–2.
- KOZMA TAMÁS (1990): *Kié az iskola?* Educatio, Budapest.
- LAKATOS MÁRIA (1974): Kézimunka nagycsoportban. *Óvodai Nevelés*, 12. sz. 468–469.
- MARTON, L. M. (1970): Tanulás, vizuális-poszturális testmodell és a tudat kialakulása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 27. sz. 182 – 199.
- MÁTYÁS SÁNDORNÉ (1981): Matematikafoglalkozás télen. *Óvodai Nevelés*, 11. sz. 385–386.
- MICHELL, W. J. T. (1994): *The Pictorial Turn*. Artforum, 1992. 3. sz. 89–94.
- MIHÁLY OTTÓ (1980): Válság és radikális kiútkeresés. In Bálint Mária – Gubi Mihály – Mihály Ottó: *A polgári nevelés radikális alternatívái*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MIETZNER, ULRIKE – PILARCZYK, ULRIKE (2008): Bilder als Quellen in der erziehungshistorischen Forschung. In Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 194–213.
- MIKONYA GYÖRGY (2006): Pedagógiai életképek az 1945 utáni magyar nevelés történetéből. In Szabolcs Éva (szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 54–114.
- MIRUSNÉ DR. KITTLER JÚLIA (1988): Az óvónők kérdéseinek funkciója az óvodások irányított tevékenységében. *Óvodai Nevelés*, 3. sz. 77–80.
- MONTÁGH IMRE (1979): A kifejezés kultúrája. *Óvodai Nevelés*, 9. sz. 327–330.
- MONTÁGH IMRE (1981): A fogyasztékos beilleszkedése. *Köznevelés*, 29. sz. 13.

- MSZMP KB: Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatairól, 1972. június 15-i határozat. In Kálmán Gyula (szerk.): *Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatairól*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.
- NAGY JÓZSEF (1981): A megtakarítás stratégiája. *Köznevelés*, 33. sz. 3–6.
- NAGY SÁNDOR (szerk., 1978): *Pedagógiai lexikon*, 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nevelési terv*, 1960. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- P. KOVÁCS IMRE (1973): „A délutánnak emberarca legyen...” *Köznevelés*, 5. sz. 6.
- POZSGAY IMRE (1981): Jó iskolát teremteni a hazának, a szocialista Magyarországnak! *Köznevelés*, 27. sz. 3–4.
- PUKÁNSZKY BÉLA (szerk., 2000): *A gyermek évszázada*. Osiris Kiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKY BÉLA (2001): *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKY BÉLA (szerk., 2003): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- PUSZTAI JÓZSEF (1965): A kisdobosok és úttörők materialista világnézetének formálása. *Úttörővezető*, 11. sz. 13–16.
- RAKÓ JÓZSEF (1964): Az úttörőszervezet helye a gyermekek nevelésében. *Úttörővezető*, 10. sz. 8–10.
- RAMIREZ, L. A. (1974): A kubai óvodákról és „Siementes”-ről. *Óvodai Nevelés*, 6–7. sz. 240–242.
- SÁSKA GÉZA (2004): Az alternatív pedagógia poszt szocialista győzelme. *Beszélő*, 12. sz.
- SZABÓ LÁSZLÓ (1973): Együtt a gyerekekkel. *A tanító*, 12. sz. 1–2.
- SZABÓ PÁL (1969): Kísérlet az iskolaéretlen gyermekek rehabilitációjára. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3–4. sz. 323–333.
- SZABOLCS ÉVA (1999): *Tartalom elemzés a gyermekkortörténet kutatásában*. Gyermekképzés Magyarországon 1867–1890. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZABOLCS ÉVA (szerk., 2006): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- SZTOMPKA, PIOTR (2009): *Vizuális szociológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- VÁMOS ÁGNES (2001a): A pedagógusok értékelésfogalmának elemzése metaforahálójával. In Golnhofer Erzsébet – Nahalka István (szerk.): *A pedagógusok pedagógiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- VÁMOS ÁGNES (2001b): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. *Magyar Pedagógia*, 1. sz. 85–108.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÖDÖR JENŐ: A szemléletes képek aktualizálásának sajátosságai. *Vizsgálatok értelmi fogyatékos tanulókkal*. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1963. 2. sz. 253–264.
- BUGÁN ANTAL: Az iskolapszichológusi hálózat kialakításáról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1985. 1. sz. 56–59.
- CSÁNYI VILMOS: *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Budapest, 1999.
- CSÁNYI VILMOS: Oktatáspolitikai problémák egy humánológiai rendszerszemlélet tükrében. In Palánkai T. – Gáspár A. – Jámbor Gy. – Krasznai Z. – Vértessy L. (szerk.): *Kataklimák csapdája*. TSR Model Kft., Budapest, 2008.
- DOBAY DEZSŐ: Óvodáskorú gyermekek agresszív és altruista viselkedése az óvónői értékelés tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1986. 5. sz. 405–414.

- FALK JUDIT – PIKLER EMMI: Adatok az intézetünkben nevelt gyerekek társadalmi beilleszkedéséről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1972. 3–4. sz. 488–500.
- FLAM ZSUZSA: Kisgyermekkori helyettesítő tevékenységformák megfigyelése etológiai módszerrel. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1978. 4. sz. 355–366.
- GEGESI KISS PÁL – P. LIEBERMANN LUCY: Az iskolai ártalmak jelentősége a gyermek- és ifjúkori személyiségzavarokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1964. 1. sz. 1–41.
- GRYNAEUSZ ESZTER – PRESSING LAJOS: Intézetből és otthonról szökött fiatalkorúak pszichológiai vizsgálata I. Háttértényezők. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1986. 1. sz. 28–44
- GRYNAEUSZ ESZTER – PRESSING LAJOS: Intézetből és otthonról szökött fiatalkorúak pszichológiai vizsgálata, III. Asszociációs jellemzők és a pszichológiai mutatók faktoranalízise. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1986, 3. sz. 229–244.
- HEGEDŰS T. ANDRÁS: A beiskolázási vizsgálatok és a korrekciós osztályokban folyó munkák aktuális pszichológiai kérdései. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1975. 6. sz. 618–623.
- LUKÁCSNÉ MEZEI ÉVA: Ankét a pszichológia iskolai alkalmazásának lehetőségeiről. „Útkeresések az iskolapszichológiában” 1986. dec. 2–3. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1989. 2. sz. 168–171.
- PLÉH CSABA: A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében – 1958–1975. *MTA II. Osztály Közleményei*, 1979. 28. sz. 209–231.
- PRESSING LAJOS – GRYNAEUSZ ESZTER: Intézetből és otthonról szökött fiatalkorúak pszichológiai vizsgálata II. Frustrációs jellemzők. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1986. 2. sz. 129–141.
- RÉVÉSZ MAGDA – VASKUTI PÁL: Javaslat egy új intézmény létrehozására a gyermek- és ifjúságvédelem területén. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1984. 5. sz. 419–425.
- RÓZSA JUDIT – BENSE ROZÁLIA – BLÁGA GABRIELLA: Kreativitásfejlődés intézetben nevelkedő óvodás gyerekeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1979. 1. sz. 67–77.
- S. MOLNÁR EDIT: A pedagógiai pszichológiai kutatások új módszere: az iskolalaboratórium. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1962. 2. sz. 166–175.
- SALAMON JENŐNÉ: A gyermeki pszichikum fejlődésének marxista értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1967. 2. sz., 179–186.
- SARKADY KAMILLA – ZSOLDOS MÁRTA: Az enyhe értelmi fogyatékosok dyslexiájának kognitív pszichológiai megközelítése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1987. 2. sz. 150–156.
- SUGÁRNÉ KÁDÁR JÚLIA: Iskolaéretlen tanulók az első osztályban. Tanulmánygyűjtemény a kompenzáló nevelésről. Szerk.: Gosztonyi Jánosné. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1981. 6. sz. 627–628.
- SZITÓ IMRE: A gyermekvédelemben dolgozó pszichológus problémái. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1984. 4. sz. 328–333.